

ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКОТО РЕГЕНТСТВО
(9. IX. 1944—8. IX. 1946)

ЛЪЧЕЗАР СТОЯНОВ

THE FATHERLAND-FRONT REGENCY
(9. IX. 1944 to 8. IX. 1946)

LĀČEZAR STOJANOV

Рецензент

ас. *Румен Донков*

Редактор

проф. *Илчо Димитров*

В историографията, осветляваща проблемите на прехода от капитализма към социализма в нашата страна, отсъствува специално изследване върху ролята и мястото на регентския институт в общото политическо и държавно устройство. Малко автори¹ мимоходом се спират на този институт, но и те обикновено се задоволяват с констатацията, че е бездеен и е изпразнен от политическо съдържание. В основата си констатацията е вярна, но това далеч все още не означава, че е точна и пълна. Двегодишното съществуване на този, поне според Конституцията, най-висш държавен орган поставя важни въпроси за разбирането и оценяването на един повратен период от българската история. На част от тези въпроси ще се опитаме да отговорим в настоящата работа.

ПРЕРОГАТИВИТЕ НА МОНАРХИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И РЕГЕНТСТВОТО СПОРЕД КОНСТИТУЦИЯТА И В ПРАКТИКАТА НА РЕГЕНТСКИТЕ СЪВЕТИ ОТ 1886—1887 и 1943—1944 г.

Основният документ, който узакони големите социални и икономически промени, настъпили в България след Освобождението от османско иго, и превърнал се в трайна база за по-нататъшното всестранно развитие на България по пътя на капитализма, бе Конституцията на Княжество България, приета от свиканото в Търново Учредително събрание през 1879 г. С нея нашите първи законодатели определиха формата и характера на държавното ни управление и устройство, както и рамките, в които трябваше да се развива бъдещият обществен и държавен живот. Както многократно е изтъквано, Търновската конституция бе безспорен успех за демократично настроените среди на българското общество и преди всичко за многобройната дребна и средна буржоазия, обединени в Либералната партия. Тези социални среди успяха да ѝ придадат подчертано буржоазнодемократичен

¹ Трябва да се отбележат две монографии, в които въпросът за мястото и функциите на отечественофронтовското Регентство са разгледани по-подробно. Първата е на П. С л а в о в. Българската социалистическа държава. С., 1975, където на с. 74 и 75 е разглеждана тази институция. Поради краткостта и схематичността на изложението, което не се опира на никакъв изворов материал, той достига до основния, но неверен извод, че „Той [Регентският съвет] беше превърнат в революционен орган и служеше на делото на революцията“. Далеч по-обемисто и сериозно е изложението в книгата на Я р. Р а д е в. Държавни представителни органи в България 1944—1947 г. С., 1965, който на с. 85—95 разглежда ролята на Регентския съвет. Въпреки своите безспорни достойнства и редица верни изводи, поради правно-историческия подход на изложението този труд поднася част от изводите в констативен, статичен вид. Тази му особеност се корени и в това, че идейната и политическата еволюция на политическите фактори у нас остават извън ползренето на автора, както и промените в характера на международните отношения, които през този период по редица причини оказват особено силно влияние върху хода на вътрешнополитическото ни развитие. Безспорно за това дава отражение и ограниченият обем на изложението, а също така и обстоятелството, че този въпрос е периферен в търсенията на автора.

характер и осигуриха сравнително големи обществени и политически права за широките среди на българското общество. С това тя се приближаваше до най-модерните и напредничави конституции на своето време.

Въпреки своите демократични стремежи обаче нашите законодатели ни завещаха Конституция с един основен генетичен недостатък. Те не успяха да проведат докрай разделението и не балансираха прерогативите на отделните власти, като особена непоследователност проявиха по отношение на монархическия институт. Наистина монархическата форма на управление бе предопределена, тъй като тя произтичаше още от чл. 3 на Берлинския договор² и бе легнала в основата на изготвения от Русия проект. За всички бе ясно, че Царска Русия не ще приеме републиканската форма на управление в освободената от нея България. Ето защо основоположниците на държавното ни устройство се опитаха в максимална степен да ограничат прерогативите на монарха и да дадат широки буржоазнодемократически политически и граждански свободи на народа. В непоследователното прокарване на този принцип се състои основният недостатък на Търновската конституция, защото на практика на монарха бе предоставена прекалено голяма власт, а народните права не бяха ефикасно гарантирани.³ Това създаде трайна колизия между монархическия институт и законодателната, изпълнителната и съдебната власт, колизия, която, както показва практиката, поради изтъкнатите по-горе причини неизменно завършваше с пълното им подчинение от страна на царя и превръщаше монарха в централна ръководна фигура в цялостния държавен и политически живот. От друга страна, трайни антагонистични отношения се създадоха между непрекъснато засилващата се изпълнителна власт начело с царя и постоянно пренебрегваните и ограничавани граждански свободи, политически права и стремежи на народа. Това от своя страна даде траен отпечатък върху характера на политическия живот, а с основание може да се твърди и върху историческата съдба на народа.

Трябва да се отбележи и нещо друго. Макар че правата и свободите на гражданите, предвидени в Конституцията, бяха систематически ограничавани и нарушавани, за широките слоеве от народа тя се превърна в траен политически идеал. Наистина демократичните постановления в нея бяха лесна плячка за силните на деня, но пък точно това ѝ създаваше ореола на вечна жертва и мъченица в ръцете на властниците. Тези настроения особено се изостриха в периода между двете войни, когато Конституцията многократно бе погазвана и накрая фактически бе суспендирана. Така борбата за възстановяване на гражданските свободи и политически права на народа трайно се свързва в неговото съзнание със стремежа за възстановяване на Търновската конституция.

За нуждите на настоящата работа е необходимо, макар и най-кратко, да се очертаят правата на монарха, предвидени в Търновската конституция, което ще бъде и най-добрата илюстрация на горните разсъждения.

Поради това, че разделението на властите беше проведено крайно непоследователно, на царя бяха определени твърде широки прерогативи във всички сфери на държавното управление. Наистина изпълнителната власт трябваше да се ръководи от царя и чл. 12 правомерно определя: „Изпълнителната власт принадлежи царю; всичките органи на тая власт действуват от негово име и под негов върховен надзор“, а чл. 149 допълва, че тази власт под върховното ръководство на царя „принадлежи на министрите и на техния съвет“. Царят единствен назначаваше и уволняваше министрите (чл. 152)

² Международни актове и договори (1648—1918). С., 1958, с. 157.

³ И. Димитров. Князът, конституцията и народът. С., 1972, с. 10—11.

и министър-председателя (чл. 150). При това министрите бяха отговорни както пред Народното събрание, така и пред царя. Освен това даденото на царя право с чл. 163 „да назначава лица на всичките правителствени длъжности“ му даваше възможност да подчини на своите интереси и воля целия държавен апарат. Тези прекалено широки прерогативи позволиха на царя да подчини цялата изпълнителна власт, като правителствата се създаваха и сваляха от него. Многогодишната практика показва, че в това отношение той не бе ограничаван нито от народната воля, нито от никоя друга държавна власт.

Вътрешната противоречивост на Търновската конституция изпъква в чл. 9, който гласи: „Законодателната власт принадлежи на царя и народното представителство“, като при това само „Царят утвърждава и обнародва приетите от Народното събрание закони“. Царят свиква НС, както го открива и закрива (чл. 127 и 130). Събранието може да продължи редовните си заседания само със съгласието на царя, както изрично повелява чл. 129. След свикването на НС той може да забави откриването на заседанията му с два месеца (чл. 135). Чл. 136 даваше правото на царя еднолично „да разпуска събранието и да назначи нови избори за народни представители“. И като венец на крайно ограничените възможности на народните избраници спрямо монархическия институт и като проява на фактически подчинената му роля в чл. 138 дословно се казва: „Членовете на Народното събрание не могат да се събират на сесия, без да бъдат свикани от царя; също те не могат да се събират на заседания, след като се отложи, затвори или разпусти събранието.“ От особен интерес за нас е разпореждането в чл. 47, което предвиждаше, че при изградените обстоятелства, когато не може да се свика НС, царят „по представление на Министерския съвет и под обща отговорност на министрите може да издава наредби и разпореждания, които имат задължителна сила на закон“.

В областта на съдебната власт на царя бяха предоставени няколко важни прерогатива. Тя не само действуваше от негово име, но той имаше правото да смекчава и отменява съдебни присъди (чл. 14), да помилва, а заедно с НС и да амнистира (чл. 15).

И в другите области на държавното управление в ръцете на монарха бяха съсредоточени ключовите позиции. След злополучното изменение на чл. 17 през 1911 г. царят на практика пое цялата дипломатическа инициатива при провеждането на външната ни политика.

Чл. 11 от Конституцията гласеше: „Царят е върховен началник на всички военни сили в царството както в мирно, така и във военно време. Он раздава военните чинове по закона.“ Това постановление на Конституцията създаде може би в най-голяма степен предпоставките за установяването на т. нар. „личен режим“ на българските монарси, тъй като те добиваха почти неограничени права за провеждането на целенасочена кадрова политика в армията — най-организираната и силна национална институция.

Чл. 120 даваше право на царя да утвърждава приетия от НС бюджет.

* * *

Както в конституциите на повечето наследствени монархии, така и в българската се предвиждаше при определени условия да се създава Регентство. В Търновската конституция бяха определени няколко специални члена, които да регламентират условията за създаването и прерогативите на този така важен от държавноправно гледище институт, който при опре-

делените от нея случаи трябваше да упражнява царската власт от името на физически възпрепятствувания цар.⁴ И ако малко по-подробно разгледахме характера на Търновската конституция и многобройните прерогативи на монарха, предвидени от нея, то бе направено, за да можем да очертаем прерогативите и на интересувашото ни Регентство, защото чл. 30 категорично определя: „Членовете на Регентството . . . управляват царството в пределите на царската власт . . .“ Самата конституция в други свои текстове обаче бе наложила известни ограничения на пределите на властта, упражнявана от регентите в сравнение с царските прерогативи. Така например, същият чл. 30 изрично заявява, че Регентството управлява от името на царя, а не от свое име. Доколкото изпълнява само управленческите му функции, то не разполага с личните имущества на монарха (чл. 32). В чл. 142 беше предвидено едно важно ограничение — Регентството можеше да свика Великото народно събрание (по-нататък ВНС) само за да обсъжда въпроси за отстъпване и размяна на територии. Следователно по време на регентско управление не можеше да се преглежда и променя Конституцията (това следва и от текста на чл. 141). Поради това, че Регентството не можеше да свиква ВНС по никакъв друг повод, инициативата за свикването му, за избирането на регенти или цар бе предоставена единствено в ръцете на Министерския съвет (по-нататък МС), което изрично беше фиксирано в постановленията на чл. 143 и беше по-детайлно доразвито в чл. 151 (пунктове от 1 до 6).

Законодателите точно бяха определили и процедурата за създаването на Регентски съвет, както и състава му. При малолетен цар (под 18 години, според чл. 25) МС поема управлението на страната (чл. 151, п. 2) и до 1 месец трябва да свика ВНС за избирането на регенти (чл. 143, п. 2 и чл. 151, п. 2). Те непременно трябва да бъдат трима (чл. 27), като при това „Членовете на регентството могат да бъдат министри, председателят и членовете на върховното съдилище или пък лица, които са заемали безукорно тия длъжности“ (чл. 29). След избора им от ВНС те трябваше да положат клетва пред него и с това встъпваха в длъжност (чл. 30).

* * *

В новата и най-нова българска история на три пъти бяха създавани регентства, чиито кратки, но показателни съществувания са от определен интерес.

Първото регентство се създаде след контрапреврата през бурната 1886 г. При напускането на страната, след отказа си от българския престол княз Александър Батенберг издава на 25 август манифест към българския народ, с който съобщава за своето решение и назначава трима регенти — Ст. Стамболов, С. Муткуров и П. Каравелов. С това се извърши и първото нарушение на Търновската конституция, защото при вакантен престол тя не предвиждаше създаването на Регентски съвет. В този случай законодателят беше предвидил (чл. 151, п. 1) следното: „Когато се случи да се помине царят без наследник, Министерският съвет поема управлението на царството и вътре в един месец свика Великото народно събрание за избиране на нов цар.“ При това в посочените от княза трима регенти само П. Каравелов отговаря на условието на чл. 29, тъй като само той е бил министър.

С назначаването на Регентство Ал. Батенберг пренебрегна постановленията на Конституцията, за да създаде в негово лице достатъчно ефи-

⁴ Л. В л а д и к и н. Регентството като държавноправен институт. С., 1927, с. 28.

касен политически инструмент, който да може да устои и противодействува на руската политика в България. Именно поради англо-австрофилската насоченост в дейността на Регентството П. Каравелов отказа да участва в работата му. С това се създаде и първата регентска криза. Това наложи ВНС да избере нов регент на негово място — Г. Живков.

В процедурата по утвърждаването и в по-нататъшната дейност на това регентство бяха допуснати още редица нарушения на основния ни закон. Така регентите още преди да са утвърдени от ВНС, издадоха указ за отлагането на редовната сесия на IV ОНС. От друга страна, макар че МС до един месец трябва да произведе избори и да свика ВНС за утвърждаване избора на регентите, поради много трудното международно положение на страната направи това едва след два месеца и половина. При това и докрая на своя мандат регентите не-положиха пред никого клетва.⁵

Още в кратката история на първото Регентство се проявява една от характерните особености в нашия политически живот: при преследването на своите политически цели поради обществено-политическата ни слабост и нестабилност както вътрешните, така и хронически доминиращите външно-политически фактори във всеки момент бяха готови да пренебрегнат постановленията на Конституцията.

Тази характерна особеност на нашия политически живот се проявява и при съставянето на *второто Регентство*. То бе образувано след смъртта на Борис III през лятото на 1943 г. Неговият състав (оформен впрочем не без активната намеса на хитлеристка Германия)⁶ бе продиктуван от конкретния политически момент: да се осигури максимална вътрешна консолидация на проправителствените фактори и да се демонстрира политическата обвързаност на България към страните на Оста. Ето защо в състава му бе включен княз Кирил като представител на династията, макар че и той не отговаряше на условията на чл. 29 от Конституцията, наред с бившия министър-председател проф. Б. Филев и бившия военен министър ген. Н. Михов. На 9 септември 1943 г. те бяха избрани без дебати, чрез явно гласуване⁷ и положили клетва пред XXV ОНС⁸, а не пред ВНС, както задължително изискваше Конституцията. С това тя отново грубо бе погазена. Самият състав на това Регентство го превърна в символ на обвързаността ни с Германия и даде от своя страна дълбок отпечатък върху цялата му дейност. В началото (по време на кабинета на Добри Божилов) то се стремеше да разшири прерогативите си и да упражнява властта на починалия цар Борис III, т. е. в рамки, далеч надхвърлящи определените от Търновската конституция. Със съставянето на правителството начело с Багрянов, който по замисъл на управляващите среди трябваше с по-гъвкава политика да отклони надвисващата над страната катастрофа, Регентството, макар и да запази ръководното си място в нашия политически живот, бе систематично изтласквано на все по-задни позиции и принудено до голяма степен да ограничи своята дейност в рамките на Търновската конституция. С бързото приближаване на неизбежната катастрофа на Германия регентите трескаво търсеха изход и след поредица консултации успяха да сформират правителство начело с К. Муравиев, като последен опит да променят логичния ход на събитията. Обявяването на 5 септември 1944 г. на война от страна на СССР на България беше не само на правителството на Муравиев, но и на германофилското регентство. Показателно е, че на 5 септември канцеларията

⁵ Л. В л а д и к и н. Регентството. . . , с. 181—187.

⁶ История на България. Т. III. С., 1964, с. 405.

⁷ Стеногр. дневници на XXV ОНС, VI и.с., 3 заседание (9 септ. 1943 г.), с. 17.

⁸ Пак там, 4 заседание (11 септ. 1943 г.), с. 20.

на Регентството престана да функционира.⁹ На 8 септември Б. Филов като най-ярък германофил в Регентския съвет беше принуден под натиска на правителството да подаде оставка.¹⁰ С отстраняването на първия регент, както и с обявяването за влезли в сила на решения на МС преди подписването на съответните укази от регентите¹¹ се достигна до закономерната кулминационна точка на процеса към постепенното ограничаване на прерогативите на Регентството. Наистина то продължи да оказва влияние върху държавното управление, но пределите на неговата власт бяха ограничени от правителството в рамки, по-тесни от предвидените в Конституцията. По такъв начин самото обективно развитие на вътрешнополитическото ни развитие подготви политически и морално образуването на ново Регентство с още по-ограничени прерогативи спрямо непосредствено предхождащото го. На 9 септември регентите бяха арестувани,¹² а по-късно бяха предадени на съветското командване, за да ги изпрати пред международен съд, съгласно решенията от Техеран.¹³ След приемането на Наредбата-закон за Народния съд, като израз на доверие към новата отечественофронтовска власт, съветското правителство ги предаде на българските власти¹⁴ и те получиха заслуженото възмездие за провежданата от тях антинародна политика.¹⁵ Така Филовото регентство закономерно претърпя катастрофата на онази политика, която олицетворяваше и обслужваше.

СЪЗДАВАНЕ, РОЛЯ И МЯСТО НА ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВОСКОТО РЕГЕНТСТВО В СИСТЕМАТА НА ДЪРЖАВНОТО УПРАВЛЕНИЕ ДО ЛЯТОТО НА 1945 г.

Непосредствено след победата на Деветосептемврийското въстание беше създадено и последното — отечественофронтовско регентство в нашата история. Изникна един основателен принципен въпрос: защо новата, по същество революционна власт на групирани в ОФ леви партии начело с БРП(к) създаде отново регентски съвет?

Отговорът на този въпрос в настъпните дълбоки промени в характера на вътрешнополитическия живот след края на Първата световна война и свързаните с това неизбежни промени в стратегията и тактиката на партиите в България. За да отговорим на интересувания ни въпрос, достатъчно е да проследим развитието на тактическите разбирания на БРП (к), която беше инициатор на създаването на ОФ и ръководна сила в страната след победата на Деветосептемврийското въстание.

• Като противодействие на големите революционни надигания в редица европейски страни след края на Първата световна война в най-слабите и застрашени звена на капиталистическата система голяма част от буржоазията особено сред конюнктурно замогналата ѝ се прослойка подкрепи фашизма, който със средствата на държавния тоталитаризъм и засилената социална демагогия на практика стабилизираше позициите на капитала.

⁹ ЦДА на НРБ, ф. 84, оп. 1, а.е. 71, л. 83об.

¹⁰ Утро, бр. 10512, 9 септ. 1944 г. Вж. по-подробно и у И. Димитров. Буржоазната опозиция в България 1939—1944. С., 1969, с. 207 и 229.

¹¹ И. Димитров. Буржоазната опозиция. . . , с. 207.

¹² К. Георгиев. От началото до победата. — В: Спасителният за България Отечество фронт. С., 1975, с. 270—271.

¹³ Работническо дело, бр. 12, 30 септ. 1944 г.

¹⁴ Изгрев, бр. 76, 4 ян. 1945 г.

¹⁵ Пак там, бр. 95, 30 ян. 1945 г.

Политическият тоталитаризъм и свързаното с него засилване на полицейско-репресивния апарат водеше до неизбежното ограничаване на постигнатите с тежки борби демократични права не само за работническата класа, но и за голяма част от нефашистката буржоазия. При така стегнатите политически обстоятелства в света основната заплаха за мира и демократичните свободи идваше не от буржоазията изобщо, а преди всичко от фашизираната ѝ част. Преценявайки реалистично и творчески настъпилите промени, VII конгрес на Коминтерна през лятото на 1935 г. по доклад на великия син на нашия народ Г. Димитров прие исторически решения. В тези решения войната и фашизмът се обявяваха за основния враг на работническото. В борбата срещу тях работническата класа и челният ѝ отряд — комунистическите партии — трябваше да се стремят към единодействие с всички антифашистки сили и организации в отделните страни, за да могат ефективно да противодействуват на настъпващия фашизъм.¹⁶

България след преврата от 9 юни 1923 г. и особено след 19-омайския преврат от 1934 г. и последвалото го установяване на монархо-фашистка диктатура се изправи пред същия проблем. Ето защо на своя VI разширен пленум, състоял се в края на февруари и началото на март 1936 г., БКП прие резолюция за практическото осъществяване в България на решенията на VII конгрес на Коминтерна.¹⁷ Лозунгът за работническо-селска власт бе изоставен и се издигна лозунгът за „незабавно възстановяване на Търновската конституция, на правата и свободите, предвидени в нея . . .“¹⁸, тъй като само под този лозунг можеше да се обединят всички демократични сили и антифашистки партии.¹⁹ Така въпросът за формата на управлението беше изоставен като неактуален и второстепенен. В този дух бе съставена и написаната лично от Г. Димитров програма на ОФ, прочетена на 17. VII. 1942 г. по радиостанция „Хр. Ботев“, тъй като въпросът за бъдещото политическо развитие на България в още по-голяма степен зависеше от изхода на войната между блоковете на фашизма и демокрацията. В т. 7 изрично се заявяваше: „Да възстанови (бъдещото правителство на ОФ — б. а.) политическите правдини на народа. . . да премахне всички противоконституционни, противонародни и фашистки закони.“²⁰ На въпроса за бъдещата форма на управлението на България като второстепенен в настоящия политически момент и за да не стане повод за ненужни дискусии между антифашистките сили, не бе даден категоричен отговор. В програмата се казваше само, че „това правителство ще подготви така също условията за свикването на Великото народно събрание, което ще определи бъдещата форма на управление на България. . .“²¹. Така за пръв път директно се поставя въпросът за формата на управление, а следователно и за съдбата на монархическия институт.

С избирането на прогерманското регентство след смъртта на царя групирани в ОФ политически дейци издават позив, в който заявяват: „Устата на българския народ е запушена. Ръцете му са вързани. Той не е избирал господа регентите и не е давал мандат на никого да избира вместо него. Ето защо той не признава това управление и няма да се подчини на това Регент-

¹⁶ VII конгрес Коминтерна и борба за создание народного фронта. М., 1977, с. 135—162.

¹⁷ Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конференциите и пленумите. Т. III. С., 1954, с. 328—337.

¹⁸ Пак там, с. 330.

¹⁹ Вж. по-подробно у И. Димитров. Българската демократична общественост, фашизмът и войната. С., 1976, и по-специално с. 218—236.

²⁰ БКП в резолюции и решения. . . Т. III, с. 452.

²¹ Пак там, с. 452—453.

ство . . .²² В историческото Окръжно № 4 на БРП(к) от 26 август 1944 г., т. е. само две седмици преди 9 септември, окончателно и категорично се определяше отношението към Филовото регентство: В това окръжно Регентството не само се определяше като незаконно и „натрапено“ на българския народ, но с категоричния лозунг „Долу прогерманското регентство и правителство!“ се предопределяше и неговата съдба.²³ Последният официален акт на второто Регентство — вече в състав от 2 души, след като членовете му бяха арестувани, бе подписването в ранната утрин на 9 септември 1944 г. на указите за приемане оставката на правителството на К. Муравиев и за утвърждаване на новото правителство начело с К. Георгиев.²⁴

Народното въстание на 9 септември, макар да си поставяше непосредствената задача да се ликвидират фашистките остатъци в страната и да преследваше общодемократичните задачи на платформата на ОФ от 17 юли 1942 г., на практика с установяването на народнодемократичната власт надскочи своите конкретни цели и рамките на традиционната буржоазна демокрация. Поради това, че на основата на платформата на ОФ се групираха левите партии и дейци в политическия ни живот, ОФ скоро се превърна в широко революционно движение с определени радикални политически и социални тенденции, в което БРП(к) се превърна в основна и водеща партия.²⁵ Именно това позволи на партията да си осигури хегемонията в комитетите на ОФ, като начело на НК застана Ц. Драгойчева, а на тяхна основа да си осигури ръководни позиции в местната администрация, да изгради на базата на партизанските отряди органите на новосъздадената милиция, а чрез института на помощник-командирите да оглави политическото ръководство на армията. Необходимо е да се подчертае и изключително благоприятното за развитието на революционния процес присъствие в страната на съветски войски. По такъв начин обективно установената на 9 септември 1944 г. народнодемократична власт играеше ролята на специфична форма на диктатура на пролетариата.²⁶

Още в първото си заседание, състояло се на самия 9 септември 1944 г., МС, макар и все още в непълен състав, уволнява старото Регентство и назначава трима нови регенти — проф. Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов.²⁷ И при създаването на това Регентство постановленията на Търновската конституция бяха напълно пренебрегнати, за да се отговорят на жизнено важните проблеми, които се изправиха пред България. С включването на Т. Павлов отново бяха нарушени условията на чл. 29 от Конституцията. Естествено бе в тази извънредна и динамично развиваща се международна и вътрешнополитическа обстановка процедурата, предвидена за създаването на Регентството, отново да не бъде спазена. Регентите не бяха избрани и не положиха клетва през целия си мандат нито пред ВНС, нито пред какъвто и да било друг представителен институт просто защото нямаше пред кого. Дори и фашисткото XXV ОНС беше официално разпуснато на 7 септември. Излишно е да се доказва, че военновременната обстановка правеше невъзможно провеждането на каквито и да са избори, а още по-малко за ВНС.

²² Ц. Драгойчева. Дейността на партията за изграждане на Отечествения фронт. Окръжни № 2 и № 4 на ЦК на БКП. — В: Спасителният за България. . . , с. 166.

²³ БКП в резолюция и решения. . . Т. III, с. 462.

²⁴ Държавен вестник, бр. 197, 9 септ. 1944 г.

²⁵ М. И с у с о в. Политическите партии в България 1944—1948. С., 1978, с. 20.

²⁶ Вж. по-подробно у И. Д и м и т р о в. Години на прелом. С., 1969, с. 131—136 и 141.

²⁷ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. Г, а.е. 1, Постановление № 3, л. 3—4.

Всичко това ни дава право да подчертаем, че и трите регентски съвета в българската история са създадени и са съществували в разрез с постановленията на Търновската конституция, върху чиято формална правна основа бяха създавани. Общата причина за това бе, че и трите се създават в трудни периоди, когато други, по-важни проблеми от вътрешен и преди всичко от международен характер доминират над формалните предписания на Конституцията.

С включването на комунист в Регентския съвет се прояви и първото и основно различие между отечественофронтовското и предишните регентства. То не се създаде, за да обслужва монархическия институт и да осигури необходимата му приемственост, каквато бе задачата му по Конституцията, а за да съществува държавен глава, макар и в монархическа форма, който да регулира дейността на новосъздаващия се и неукрепнал държавен апарат, образуващ се в процеса на революцията. В този смисъл категорично е мнението на Г. Димитров в една радиograma до ЦК на БРП(к), в която заявява, че Регентството не трябва да се счита за формално учреждение: „И в днешните условия то в известна степен се явява важен регулиращ и балансиращ фактор в управлението на страната.“²⁸

Така в Регентството се прояви една от характерните особености на самия революционен процес у нас — протичането на революцията в сравнително спокойна атмосфера, позволяваща относителна плавност при провеждането ѝ в максимално законосъобразна форма. Тази приемственост в структурата на държавното управление по ред вътрешни и международни причини позволи да се запази и продължи да съществува регентският институт, макар и с ограничени функции.

Съставът на бъдещото Регентство е решен буквално в последния момент — на последното нелегално заседание на НК на ОФ, проведено в 16 ч. на 8 септември 1944 г. Той явно е определен без особени дискусии между партньорите поради липса на кандидати за тези постове за разлика например от състава на бъдещото правителство.^{28a} Тази очевидна незаинтересованост се дължеше преди всичко на дълбоко залегалото убеждение, че дори след 9 септември 1944 г. да се създаваше отново Регентство, то ще има подчинено положение спрямо МС и НК на ОФ, в които на ръководни постове бяха включени водачите на партиите, групирани в ОФ. И самата процедура, която се приложи при създаването на отечественофронтовското Регентство, изключваше поемането на каквито и да било реални ръководни функции в политическия живот, т. е. реално да упражнява по отношение на МС и другите висши държавни органи и власти многобройните ключови прерогативи в държавното управление. Това отношение към Регентството, както и прибрзаността при създаването му сложиха своя отпечатък върху състава му.

В Регентския съвет влязоха трима души от различни политически кръгове с неизбежните при това различия в политическите си разбирания и стремежи както по проблемите на вътрешната, така и на външната политика. Поради ясното виждане на второстепенната роля, която Регентството трябваше да изпълнява след завоюването на властта от ОФ, двама от неговите членове открито изразиха неудовлетвореност от избирането си на този пост. В това се прояви втората характерна особеност на създаденото след 9. IX. 1944 г. Регентство — липсата на заинтересованост сред политическите фактори и партии към него, а оттук и включването в състава му на не

²⁸ Непубликувани радиограни на Г. Димитров до ЦК на БРП (к) (август — декември 1944 г.). — ИИИБКП, т. 27, 1972, с. 26.

^{28a} Ц. Драгойчева. Победата. С., 1979, с. 612.

най-отговорни политически дейци, при това двама от тях не членуваха в нито една от групиранията в ОФ партия.

Първият регент, проф. Венелин Ганев, се смяташе за човек, близък до средите на Радикалната партия, която не влизаше в ОФ. Като дългогодишен народен представител, министър на правосъдието и член на българската делегация по подписването на мирния договор след Първата световна война той се прояви като политик, за когото западното буржоазнодемократично устройство се превръща в политически идеал, към който той се привързва още по време на следването си в Женева. На основата на трайната си прозападна симпатия и антифашистки настроения той през лятото на 1944 г. се включва в редиците на ОФ.²⁹ Проф. В. Ганев бе автор на няколко важни труда по гражданско право, които му бяха спечелили международна известност, и бе член на няколко международни правни асоциации.³⁰ Широките му връзки с учени и политици от Запада, които с изострено внимание следяха събитията в България, бе и основният мотив за избирането му на този пост, макар с това да не се удовлетворяваха големите му политически амбиции. И той, както повечето от буржоазните политици, участващи в ОФ, се стремеше към реалната власт, която даваше министерският портфейл. Идеите му разбирания, но в не по-малка степен и нереализираните му политически амбиции, го превърнаха в най-твърдия привърженик на политическото активизиране на Регентството с оглед то да заеме мястото и функциите, определени му от Конституцията.

Другият регент, Цвятко Бобошевски, бе изразител на консервативните среди на партията на едрата буржоазия. Преминал през много партийни щабове и до голяма степен разочарован от тях, примирен с новите политически реалности, на основата на последователното си русофилство се включва в ОФ.³¹

Участието на тези двамата типични буржоазни дейци преследваше една по-далечна цел — да се покаже пред външния свят, че буржоазията като класа не е елиминирана при управлението на страната. Това трябваше да създаде по-благоприятни настроения на Запад към установения на 9 септември политически режим у нас.

За трети регент бе избран комунистът Тодор Павлов. В богатата си политическа, обществена и научна дейност той се проявява като последователен марксист-ленинец. Член на ЦК през 1924 г., редактор на много партийни и прогресивни вестници и списания, заради което многократно е хвърлян в затвора, а между 1941 и 1943 г. е интерниран в различни концлагери. Междувременно той развива и широка научна дейност, като последователно воюва от позициите на марксистката философия срещу различните буржоазни философски учения. Сред трудовете му по философия особено се откроява капиталното му съчинение „Теория на отражението“, което написва между 1932 и 1936 г. Неслучайно този труд му създава международна известност, тъй като е ново, творческо доразвиване на общата марксистко-ленинска теория на познанието.

По далновидното решение на партията въпреки неговото нежелание (както сам признава³²) нему бе отредено да бъде „може би единственият комунист, изпълнявал функциите на монарх“.

²⁹ К. Георгиев. От началото до победата. . . , с. 267.

³⁰ ЦДИА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 10, л. 1.

³¹ За тях вж. колоритните описания на Т. Павлов. Смях. Варна, 1977, с. 74—80; Т. Георгиев. Дневник с обратна дата. . . За двата танца — танцът на поетите и танцът на дипломата. С., 1978, с. 216—218.

³² Т. Павлов. Когато бяхме регенти. — Проблеми на мира и социализма, 1977, кн. 4, с. 60.

С включването на комунист в състава на Регентството БРП(к) си създаде голямо политическо предимство спрямо партньорите си в ОФ. Чрез него тя можеше директно да оказва влияние върху дейността на Регентството особено като се вземе под внимание, че останалите двама регенти не членуваха в отечественофронтовска партия. Това нейно предимство, от друга страна, се оказа решаващо за по-нататъшната роля на Регентството.

* * *

Ако се разгледа характерът на т. нар. „преходен период“ от историята на България, особено в началните години след Деветосептемврийската революция, веднага ярко проличава неговата вътрешна противоречивост и нехомогенност не само по отношение на икономическата, социалната и политическата структура, но и — като естествен продукт на това — в системата на държавното устройство. Буржоазията като класа, а оттук и капиталистическите производствени отношения като цяло, макар и ограничени, продължиха да съществуват и определяха неизбежните за тях антагонистични класови противоречия и имуществена разслоеност в социалната картина на българското общество.³³ От друга страна, макар БРП(к) да излезе от нелегалност с най-голям политически актив и поради благоприятното стечение на международни и вътрешни причини на практика да се превърна в политически водещата партия, наред с нея съществуваха и се развиваха още три партии със свои програми, традиции и стремежи. Техните идейни платформи, както и възжеланията на социалните среди, на които те бяха изразители, изключваха социалистическия път на развитие. Така установената на 9 септември 1944 г. пролетарска по характер власт и съществуващата политическа и социална структура влязоха в обективно противоречие. Във връзка с това трябва да се подчертае активната подкрепа, която получаваха антикомунистическите сили от страна на САЩ и Великобритания, които чрез СКК имаха широки възможности за намеса във вътрешнополитическия живот.³⁴ Ето защо въпросът за властта не бе разрешен окончателно и целият преходен период бе белязан с остри политически и класови сблъсъци. Така пред България обективно стояха открити два пътя на развитие: или ликвидиране на революционните завоевания на народа и връщане към буржоазнодемократичното устройство, или задълбочаване и осъществяване на революционните промени до закономерния им завършек с утвърждаването на социалистическите отношения. Окончателното разрешаване на този въпрос, стоящ пред всяка революция, бележи и края на този наистина преходен период в българската история.

Дълбоката противоречивост в държавното устройство се изразяваше и в това, че за относително дълъг период паралелно съществуваха както органите, предвидени от Търновската конституция, т. е. органите, създадени да санкционират и поддържат буржоазнодемократичния път на развитие, така и органите, създадени от революцията, т. е. органите, предназначени да стимулират социалистическия път на развитие.

В изпълнение програмата на ОФ от 1942 г. в т. 1 на прочетената от министър-председателя К. Георгиев на 17. IX. 1944 г. програма на новото отечественофронтовско правителство тържествено се заявяваше, че се възстановява Търновската конституция,³⁵ а следователно и всички институции,

³³ Икономика на България. Т. II. Икономиката на България през преходния период от капитализма към социализма. С., 1972, с. 22—30, 82—88, 114 и 126.

³⁴ М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 116.

³⁵ Работническо дело, бр. 1, 18 септ. 1944 г.

предвидени в нея, с регламентираните между тях взаимоотношения и йерархичност. Но обективният ход на революцията променяше отношенията между тях, като увеличаваше прерогативите на едни за сметка на други.

От друга страна, в процеса на въоръжената борба революцията създаде свои органи на властта. Още през 1943 г. бе изграден Националният комитет на ОФ,³⁶ а непосредствено преди 9. IX. 1944 г. съществуваша вече 670 местни комитета на ОФ с 3670 члена.³⁷ Тези комитети бяха подготвяни от БРП(к) през целия период от 1942 до 9 септември 1944 г. да се превърнат след победата на революцията във фактически органи на властта.³⁸ Само няколко седмици след Деветосептемврийското въстание в цялата страна бяха създадени комитети на ОФ, които на практика поеха и упражняваха държавната власт по места.³⁹ Такива комитети се създадоха и в държавни учреждения, ведомства, министерства, предприятия, села и градове, които особено в първите месеци след революционния поврат иззеха или дублираха властта на съществуващите административни ръководства.⁴⁰

Така революционните сили, ръководени от БРП(к), чрез НК на ОФ и местните комитети почнаха да упражняват контрол върху цялостния обществен живот. Те се превърнаха в основен инструмент, който извършваше прочистването на заварения държавен апарат. С това на практика те монополизираха за дълго време провеждането на кадровата политика в почти всички държавни ресори. НК и местните комитети на ОФ се превърнаха в най-мощния инструмент на революцията, защото БРП(к) осъществяваше своята политическа хегемония не толкова чрез своите низови звена или органите на паритетно изграждащия се и непрочистен държавен апарат, а преди всичко чрез неоспоримото си господство в тях.⁴¹ По инициатива на ЦК на БРП(к) всички важни и спорни въпроси се поставяха за разрешаване пред разширените заседания на НК на ОФ с ръководствата на групирания в ОФ политически партии, чиито решения имаха на практика задължителна за правителството сила.⁴² Очевиден беше стремежът на революционните сили да превърнат НК, в който те имаха ръководни позиции, във върховен орган, който да изразява и поддържа единството в отечественофронтското движение и в правителството му, в което представители на БРП(к) бяха едва четирима, и да ретушира неизбежните противоречия между отделните партии.⁴³ Най-ярко стремежът да се даде изява на ролята му на най-висш орган в страната и да се подчертае дори подчинеността на правителството спрямо него бе изнесен от министър-председателя К. Георгиев отчет за дейността на правителството пред състоялия се през месец март 1945 г. Първи конгрес на ОФ.⁴⁴

³⁶ История на България. Т. III, с. 403.

³⁷ Пак там, с. 424.

³⁸ Вж. по-подробно у П. Остич. БКП и изграждането на народнодемократическата държава (9 септември 1944 — декември 1947 г.). С., 1967; И. Димитров, Години на прелом. . . , с. 140—141.

³⁹ Ив. Радков. Комитетите на Отечествения фронт — фактически органи на местната власт непосредствено след 9 септ. 1944 г. — Исторически преглед, 1963, кн. 2, с. 6.

⁴⁰ Наистина въпросът за мястото и ролята на комитетите на ОФ в системата на народнодемократичната власт не е окончателно разрешен. Обаче всички автори вече са съгласни, че в първите месеци те играят ролята на революционни местни органи на властта. Вж. у П. Остич. БКП и изграждането. . . , с. 39—65; М. Исусов. Политическите партии. . . , с. 24—29 и др.

⁴¹ М. Исусов. Политическите партии. . . , с. 24.

⁴² Вл. Захаров. Националният комитет на Отечествения фронт и централните държавни органи (1944—1947). — В: Ролята на социалистическото право през двадесет и петте години социалистическо строителство в НР България. С., 1969, с. 296—297.

⁴³ М. Исусов. Политическите партии. . . , с. 117—118.

⁴⁴ Изгрев, бр. 129, 10 март 1945, с. 3; П. Остич. БКП и изграждането. . . , с. 54—56.

Така Регентството и НК на ОФ на практика се превърнаха в дублиращи се институции, защото едната само формално имаше разгледаните по-горе широки права на държавния глава според Конституцията, но на практика бе без реална власт, а другата съществуваше и упражняваше реалната си власт на най-висш държавен орган, но в разрез с текстовете на Конституцията и на съществуващите закони. Поради особено важното място на двата органа и принципния характер на създадената колизия, в отношението си към тях най-ясно се проявиха двете тенденции в нашия политически живот. Едната се възглавяваше и се изявяваше най-ясно в политиката на БРП(к) и се стремеше последователно да утвърди, ако не юридически, то поне фактически, извоюваните контролни и държавно-изпълнителски функции от страна на ОФ-комитетите. Другата тенденция се изразяваше от силите, които по-късно, през лятото на 1945 г., се оформиха в опозиционния блок и се стремяха да ограничат размаха на революционните преобразования, като запазят капиталистическата система. Гаранция за това те виждаха във възстановяване прерогативите на институциите, създадени въз основа на Търновската конституция и в рамките, очертани от нея.

Утвърждаването на която и да е от двете алтернативи означаваше да се разреши въпросът за властта по два диаметрално противоположни начина, а оттук и за бъдещото развитие на България. Първи направиха опит да разрешат въпроса за властта в своя полза и да създадат своя хомогенна власт последователно революционните сили. Те бяха в благоприятно положение поради създадената в началните седмици и месеци след 9 септември 1944 г. изключително благоприятна обстановка за радикален революционен скок. БРП(к) бе единствената сериозна политическа сила, която излезе от нелегалност със стегната партийна организация. Бившите партизани, в огранната си част нейни членове, изградиха Народната милиция и легнаха в основата на гвардейските съединения в армията. При това всички нейни явни или прикрити врагове, зашеметени от силния удар на народното надигане, се притаиха. Към това трябва да се прибави благоприятното влияние на присъствието в страната на съветски войски. Може би най-примамливо бе създаденото в низините положение, където, както се посочи, местните комитети на ОФ поеха фактически политическата и държавно-изпълнителската власт в свои ръце, като с това в практиката си се доближиха до функциите на Съветите на селските и работническите депутати по времето на Великата октомврийска социалистическа революция в Русия през 1917 г. Дори в средите на ръководни дейци от БРП(к) се поради стремехът за незабавното установяване на открита социалистическа революционна власт, като НК на ОФ трябваше да поеме функциите и ролята на Върховния съвет на работническите и селски депутати. Тези настроения се подхранваха и от това, че БРП(к) все още не бе изработила свой конкретен път за преход от капитализма към социализма, съобразен с конкретното вътрешно и международно положение в този исторически момент.⁴⁵ Това подтикваше голямата част от партийните членове пунктуално да повторят опита, завещан от Великата октомврийска социалистическа революция. Един от най-важните резултати при изграждането на хомогенна революционна власт трябваше да бъде пълното подчиняване на Регентството на НК на ОФ. Част от ръководния кадър на партията бе склонна дори да се направи логично и следващата стъпка: незабавно да се премахне монархическата форма на управление, а следователно да се ликвидира и създаденото Регентство. Като изява на тези

⁴⁵ И. Димитров. Години на прелом. . . , с. 137—141, 148—149.

настроения още на второто заседание на НК на ОФ, състояло се на 4. X. 1944 г., главният му секретар Цола Драгойчева лансира идеята, че НК е „своеобразен парламент на българския народ“⁴⁶. Очевидно като демонстрация на подчиненото положение на Регентството спрямо НК на ОФ е необичайното участие на комуниста-регент Т. Павлов в заседанието на НК на ОФ, състояло се на 6. XII. 1944 г. Не е случайно, че от тримата регенти само комунистът Т. Павлов участва в това драматично обсъждане на принципния въпрос за ролята и мястото на комитетите на ОФ във ведомствата и държавните учреждения. На същото заседание контрареволуционните сили за пръв път открито оспориха правото на съществуване на създадените от революцията реалности.⁴⁷

Тези настроения, възникнали в редовете на БРП(к), обаче създаваха редица трудности от международен и вътрешен характер. От една страна, СССР, Великобритания и САЩ все още бяха съюзници във войната срещу вече битата, но неразгромена окончателно Германия. Поради това една открито комунистическа власт в България би затруднила и без друго вече разклатените им взаимоотношения. За всички бе ясно, пък и Великобритания и САЩ не криеха, че не желаят да видят комунистически правителства начело на новоосвободените страни в Европа.

От друга страна, този курс усложни вътрешнополитическата обстановка у нас. Ръководствата на другите партии в ОФ бяха все още в ръцете на десни лидери: начело на БЗНС стоеше д-р Г. М. Димитров, в БРСДП все още ръководни позиции имаха Гр. Чешмеджиев и Коста Лулчев, а в НС „Звено“ десницата бе традиционно силна. С това ненужно се поставяше на изпитание здравината, пък и самото съществуване на ОФ и се създаваше претекст за външна намеса. При това, както вече бе посочено, буржоазията все още държеше в свои ръце ключовите позиции в областта на икономическия живот.

Трезво преценявайки създадената обстановка, в края на декември 1944 г. Г. Димитров изпрати специално писмо от Москва до ЦК, в което аргументирано се обяви срещу прибързаното решаване на такива въпроси като отделянето на църквата от държавата и предвиждането на редица открито социалистически преобразования в перспективния стопански план, понеже не са съобразени с конкретната вътрешна и международна обстановка и не отговарят на конкретните нужди на народа. В него Г. Димитров изрично набляга на това, че „не е в наш интерес да поставяме още сега въпроса за ликвидирането на монархическия институт въобще. В свое време народът ще реши тоя въпрос несъмнено положително, съгласно нашето собствено становище.“⁴⁸

Така разрешаването на въпроса бе временно отложено и както Регентството, така и НК на ОФ продължиха да съществуват паралелно. Поради отсъствието на каквато и да е правна регламентация на взаимоотношенията между тях и поради това, че тяхното съществуване обективно бе проява на две различни тенденции в политическото ни развитие, директните контакти между тях бяха инцидентни. Формално следвайки процедурата, предвидена в Търновската конституция, всички законопроекти, приети от МС, както и всички решения за персонални промени в различните министерства минаваха през Регентството за юридическо оформяне чрез издаване на укази. Това караше редица местни комитети на ОФ да изпращат изложения до него,

⁴⁶ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 24, л. 18.

⁴⁷ Пак там, а.е. 24, л. 55—87.

⁴⁸ Цитирано по Д. М и ч е в. Из дейността на Г. Димитров като ръководител на партията и народа (1944—1949 г.). — Исторически преглед, 1962, кн. 3, с. 22—23.

в които искаха да променят или пък по-скоро да се приемат редица законопроекти,⁴⁹ а така също застъпваха определени мнения по редица конкретни случаи на чиновнически промени.⁵⁰ Характерен пример за настъпилата неопределеност във взаимоотношенията между НК на ОФ и Регентството е изпращането за мнение от НК на ОФ, а не от МС на обсъдения в неговите заседания законопроект за образуването на ТКЗС в началото на 1945 г.⁵¹

Много по-пълнокръвни и характерни бяха взаимоотношенията между Регентството и Министерския съвет. Те бяха особено тесни, тъй като цялата законодателна дейност на МС поради отсъствието на НС се узаконяваше с регентски укази по чл. 47 от Конституцията. Показателно за взаимоотношенията между тези два органа в първите месеци след 9. IX. 1944 г. по времето на най-голямото революционно надигане на масите, пък и за мястото на Регентството изобщо в държавния ни живот, бе публикуването във вестниците през месец октомври 1944 г. на следното съобщение: „Регентството е затруднено с писмени и устни молби, които са от компетенция било на местните власти и ОФ, било на съответните министерства и Националния комитет на ОФ, било на централните комитети на партиите.

Умоляват се българските граждани да се отнасят по всички подобни въпроси, а особено за разни назначения и служби към съответните местни и централни власти и комитети на ОФ.“⁵² От една страна, това съобщение показва колко номинална е упражняваната от него власт. От друга страна обаче, то е и недвусмислено свидетелство за неизживяната психологическа нагласа, плод на многогодишна практика, поради изключителните права на монархическия институт, известни слоеве да търсят чрез него разрешение на някои от практическите си проблеми. А това е ярко потвърждение за правилността на препоръчаната от Г. Димитров политика на постепенност и последователност при провеждането на революционните преобразования. Важно е да се отбележи, че регентите, включително В. Ганев, както и бъдещите опозиционери, през този период приемаха реалностите и очевидно се примиряваха с подчиненото положение на Регентството.

Наистина през ноември, още при първите симптоми за противодействие на ръководената от БРП(к) политика,⁵³ първият регент, В. Ганев, даде макар и косвена изява на разбиранията си за пълното възстановяване на прерогативите на Регентството в рамките на Търновската конституция. На 14. XI. 1944 г. по негово нареждане беше изпратено писмо до главните секретари на отделните министерства, в което той поиска да му изпратят списък с всички по-важни мероприятия, извършени след 9. IX. 1944 г., както и списък на по-висшите длъжностни лица.⁵⁴ И ако тези му стремежи не можаха да се материализират, това се дължеше преди всичко на факта, че в страната все още нямаше обществени и политически сили, на които да се опре, а МС все още бе в общи линии единен в своята дейност.

След писмото на Г. Димитров въпреки приемането на нов курс от страна на ръководството на БРП(к) за провеждането на предстоящите големи социално-икономически промени в максимално законосъобразна форма по силата на набраната инерция от първите следреволюционни месеци много от министрите продължаваха да не спазват даже формално предписанията на Конституцията. Ето защо министърът на правосъдието, комунистът

⁴⁹ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 8, л. 112—116, 117—120, 185—192 и др.

⁵⁰ Пак там, а.е. 33, л. 36—39, 95—99, 101 и др.

⁵¹ Пак там, л. 68—76.

⁵² Работническо дело, бр. 28, 19 окт. 1944 г.

⁵³ Вж. по-подробно у И. Димитров. Провалът на контрареволюционния пристраст срещу народнодемократичната власт в края на 1944 г. — ИБИД, т. 25, 1967.

⁵⁴ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 50, л. 134.

д-р Минчо Нейчев, изпрати специално писмо до Регентството, а то още на 10. III. 1945 г. го препрати на секретаря на МС. В него се казваше: „По указание на Министъра на правосъдието се констатира, че закони-наредби се изменят само с министерски постановления, някои от които не се изпращат даже за одобрение на г. г. Регентите.

Министърът на правосъдието настоява с право да се избягват тия неправилности от гледище на Конституцията.“⁵⁵ Регентството, разбира се, енергично го подкрепи и настоя всички изменения да се оформят като закони-наредби, т. е. да се изпращат за подпис и одобрение от регентите.

До оформянето на опозицията Регентският съвет не направи нито един опит да използва многобройните си права и подписа всички изпратени му от МС проектозакони и предложения за персонални промени. Поради това, че до Регентството се отправяха многобройни писма и изложения, които в една или друга степен засягаха законодателната дейност на МС като колегиялен орган, а така също и на отделните министерства, то ги препращаше до тях. Тази дейност се превърна в основна за Регентството през разглеждания период, което ясно се вижда от дневника на изходящата кореспонденция на канцеларията му.⁵⁶ По такъв начин между него и отделните министерства се завързва оживена преписка, като се оказва естествен обединителен център и трансмисия за нуждите на различни среди в нашето общество и дейността на отделните министерства. В това ни убеждават многобройните проекти за закони, запазени в архивния фонд на Регентството,⁵⁷ както и многобройните изложения, телеграми и резолюции от събрания, от обществени организации, ОФ-комитети и частни лица, с които те молят Регентството да се намеси за прокарването, изменението или спирането на закони, изготвяни от отделните министерства.⁵⁸ Така Регентството създаде свои, макар и скромни позиции на консултант в отношенията си с МС, което го превръщаще ако не в незаменим, то поне в необходим институт, особено през разглеждания период, когато все още не беше избрано НС, което да поеме законодателната дейност в свои ръце.

За да добием пълна представа за реалното място на Регентството в цялостния ни общественно-политически живот, трябва да се очертае ролята му и в другите сфери на държавната власт и управление.

След 9 септември инициативата в областта на външната политика напълно и окончателно бе иззета от ръцете на монархическия институт и премина в МС, съответно в Министерството на външните работи. С това на практика революцията отмени злоупотулния чл. 17 от Търновската конституция, като Регентството продължи да упражнява само държавнопредставителните функции на царя при осъществяването на дипломатическите връзки на България с другите страни. Регентите приеха акредитивните писма на първите, все още малобройни пълномощни министри — на Турция, Франция, Швейцария, СССР, Полша и др.,⁵⁹ приемаха и изпращаха поздравления до държавните глави по случай националните им празници или други случаи.⁶⁰ Това като цяло подпомагаше външнополитическата стратегия на правителството.

Както видяхме, царят държеше в ръцете си всички най-важни лостове за цялостното ръководство и контрол на армията. След 9. IX. 1944 г. това

⁵⁵ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 17, л. 44.

⁵⁶ Пак там, ф. 84, оп. 1, а.е. 71, л. 84—308.

⁵⁷ Пак там, ф. 1, оп. 1, а.е. 8, л. 96—97, 163—184, а.е. 17 и др.

⁵⁸ Пак там, а.е. 8, л. 112—116, 185—192; а.е. 17, л. 41, 67, 68; а.е. 33, л. 68—76 и др.

⁵⁹ Пак там, ф. 1, оп. 1, а.е. 1 и 2.

⁶⁰ Пак там.

ненормално положение не можеше да бъде търпано и Регентството бе напълно игнорирано при взимането на решения както относно участието във войната с Германия, така и при извършването на промените сред офицерския кадър в армията. Наистина регентите задълго продължиха, поне формално, да упражняват правата, определени им от Конституцията. По доклади на военния министър те издаваха укази за уволняването на провинени и фашизирани офицери, за произвеждане в офицерски чинове на бивши партизани, за реабилитирането и връщането на служба на уволнени в миналото прогресивни офицери.⁶¹ Особено важно за трудния политически момент, който изживяваше България, бе, че Регентството зае правилна позиция по тези въпроси и не се противопостави на останалите промени.⁶² Все като проява на запазване на формата (протокола) регентите на няколко пъти, като изпълняващи ролята на държавен глава и върховен главнокомандуващ, поздравиха нашите висши военни ръководители по случай по-големи победи на българската армия.⁶³ На няколко пъти издадоха и укази по доклад на министър-председателя за повишаването в чин на военния министър Дамян Велчев.⁶⁴

Въпреки посочените по-горе широки права, които Регентството имаше според Конституцията в областта на съдебната власт, дейността му като държавна институция беше изпразнена от съдържание. И в тази област тя бе сведена изключително до издаването на укази, които само обличаха в законна форма решенията на МС, взети по инициатива на ръководното от комуниста д-р М. Нейчев (до март 1946 г.) Министерство на правосъдието. По негови доклади бяха издадени укази за основното прочистване на съдийския персонал,⁶⁵ допълнен бе законът за амнистията,⁶⁶ както и редица още, в основата си чисто революционни наредби-законои. Така Министерството на правосъдието и Министерството на вътрешните работи станаха основен лост в ръцете на БРП(к) за задълбочаването на революционните преобразования в страната. От горното е ясно защо обособилата се през лятото на 1945 г. опозиция непрекъснато критикуваше дейността на тези министерства.

Като показателен пример за номиналността на упражняваната от Регентството власт е одобрената с указ от самите регенти Наредба-закон за Народния съд.⁶⁷ В основните си положения текстът надхвърляше рамките на Търновската конституция, а разгледаните по-горе права на монарха (респ. на Регентството) бяха и формално пренебрегнати. В чл. 4 от Наредбата-закон се предвиждаше конфискацията на имуществата на осъдените, въпреки че Конституцията го забраняваше изрично (чл. 75). Според закона МС по доклад на министъра на правосъдието назначава главния обвинител, а не, както предвиждаше чл. 13 от Конституцията, това да стане с указ на регентите. Съдии се избираха според чл. 5 от Закона от комитетите на ОФ сред пълнолетните поданицы от двата пола, както и назначени от министъра на правосъдието съдии, с което се нарушаваше чл. 13 от Конституцията. При това според чл. 10 съдът издава мотивирана присъда, която „не подлежи на обжалване и одобрение“, с което се отнемаха правата на регентите в този смисъл, фиксирани в чл. 14 и 15 от Конституцията. С въвеждането на

⁶¹ ЦДА на НРБ, ф. 75, оп. 2, а.е. 13, л. 80.

⁶² Т. П а в л о в. Когато бяхме регенти..., с. 63.

⁶³ Работническо дело, бр. 25, 16 окт. 1944 г.; бр. 52, 16 ноем. 1944.

⁶⁴ Пак там, бр. 50, 14 ноем. 1944 г.

⁶⁵ Изгрев, бр. 9, 18 окт. 1944 г.; бр. 335, 4 дек. 1945.

⁶⁶ Държавен вестник, бр. 204, 19 септ. 1944 г.; бр. 13, 17 ян. 1945 г.

⁶⁷ Пак там, бр. 261, 24 ноем. 1944 г.

такава процедура за дейността на Народния съд монархическият институт бе напълно елиминиран от съдопроизводството по делата, разглеждани от Народния съд.

Водени преди всичко от създадената практика, основана на изключителните права на монарха върху общия характер на управлението и по-специално на широките му прерогативи в областта на правосъдието, засегнатите по един или друг начин от мероприятията на новата власт отправяха молби до регентите. Във връзка с това още през първите месеци след 9. IX. 1944 г. почват да се създават списъци и картотеки⁶⁸ на задържани лица. Наистина в огромната си част това бяха хора, оказвали активна подкрепа на монархо-фашистката власт, и затова тяхното арестуване бе неизбежно и необходимо. Част от тези действия обаче бяха плод и на лични вражди или пък на крайни левичарски забележки на отделни лица. Регентството, лишено от държавноправните си функции, препращаше молби или съставяше специални списъци, които отправяше до министър-председателя или до Министерството на вътрешни работи. Тези писма на практика имаха характера на ходатайства от името на Регентския съвет като колективен орган⁶⁹ или от името и по инициативата на отделните негови членове.⁷⁰ Важно е да се отбележи, че за доста от лицата органите на милицията смятаха основателно застъпничеството и даваха благоприятни решения, както личи от отметките по списъците, а и от специално изпращаните до Регентството писма.⁷¹ Дейността на Регентството в тази област бе, общо взето, плодотворна преди всичко поради това, че то обективно действуваше в същата посока, както ръководството на БРП (к).

ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ РЕГЕНТСТВОТО И ОПОЗИЦИЯТА И ПРОМЕНЕТЕ В ХАРАКТЕРА НА ДЕЙНОСТТА МУ ДО 8. IX. 1946 г.

След оформянето на опозицията през лятото и есента на 1945 г. ролята на регентския институт във вътрешнополитическия ни живот съществено се промени.

Създаването и политическото консолидиране на опозиционните центрове се коренеше в политическото и социално-икономическото развитие на България. Поради икономическата ни неразвитост огромната част от населението бяха дребни собственици, а едрата буржоазия, макар и малобройна, все още държеше в ръцете си ключовите позиции в икономиката на страната. Едрата буржоазна собственост, макар и да не бе национализирана и експроприирана, бе поставена под действие работнически контрол.⁷² Откритият курс към стесняване сферата на едрият капитал и собственост у нас и засилването на ръководните позиции на БРП(к) в политическия живот пораждаха обясним страх в средите на едрата буржоазна класа от нейното пълно ликвидиране като класа. Известно недоволство се зароди и в средите на средната буржоазия, чиито позиции особено в областта на размяната и търговията бяха силно стеснени. Накрая и сред част от дребните собственици съществуваше известно временно недоволство, породено от големите икономически трудности, които преживяваше България с нейната слаба и

⁶⁸ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 21, л. 1—16, цялата а.е. 46 и др.

⁶⁹ Пак там, а.е. 17, л. 95; а.е. 23, л. 142—143.

⁷⁰ Пак там, а.е. 8, л. 45; а.е. 17, л. 71 и др.

⁷¹ Пак там, а.е. 22, л. 211 и др.

⁷² Икономика на България. Т. II, с. 59—65.

разстроена икономика и финанси, последица от войната и от престъпната политика на предишните правителства. Но част дори и от най-дребните съществувания бяха дълбоко привързани към дребната си, но с труд придобита или наследена собственост и поради тази си психологическа нагласа се отнасяха с известно безпокойство към някои от мероприятията на властта, които в една или друга степен засягаха и ограничаваха частната собственост и инициатива. Безспорна роля в това отношение играеха неизживените напълно антикомунистически комплекси, плод на многогодишната и многогласна буржоазна пропаганда, които отново на свой ред опозицията постави в основата на своята агитация. Това бе и дълбоката психологическа основа, върху която се създаде и просъществува опозицията в България по време на преходния период от капитализма към социализма.

По-важното обаче е, че огромната част от широките народни маси бе овладяна от дълбокия и траен стремеж към радикални промени във всички области на икономическия и политическия живот, защото само в селското стопанство се задържаха изкуствено 600 хиляди „излишни“ „труженици, които не намираха пълноценно приложение на своя труд.“⁷³ Народът, подтикван от неразрешените големи социални противоречия, чувствуваше, че само по пътя на радикалното преустройство могат да се открият нови социални хоризонти, които да послужат за основа на нова, по-съвършена и справедлива политическа организация на обществения ни живот.

В борбата за запазване на стария обществен строй опозицията можеше да издигне като приемлива и популярна за широките слоеве на народа платформа само Търновската конституция. Понеже по същество се стремеше да спре и ограничи извършващите се в страната процеси само в рамките на буржоазния реформизъм, тя на практика не можеше да удовлетвори така желаните от широките слоеве на народа радикални реформи и се опита демагоски да спекулира с популярността и мъченическия ореол на Търновската конституция. Позовавайки се на точка първа от програмата на правителството от 17 септември 1944 г., опозицията намери в нея юридическо основание да се разграничи от бившите си партньори от ОФ и да се противопостави на провежданата от правителството политика, защото в голямата си част практическата и законодателната му дейност излизаше извън рамките, очертани от Конституцията. Така опозицията издигна Търновската конституция като алтернатива и бариера срещу революционното преустройство на обществото и като основен аргумент на искането да се възстанови установеното с нея институционно, икономическо и политическо устройство на страната.

Дълбоката основа на тази промяна в характера и структурата на политическия ни живот отново бе в пряка зависимост от изменението на международните отношения, настъпили през лятото и есента на 1945 г. С ясно очертаващата се вече скорошна капитулация на Япония отпадна и последната брънка, която обединяваше СССР, САЩ и Великобритания в общата им борба.

Така този сам по себе си обективен, вътрешнополитически процес получи политическа изява чрез организационното оформяне и юридическото признаване на опозиционните партии в България с явната помощ и при активната намеса от страна на Великобритания и САЩ.⁷⁴ Тези държави, както и

⁷³ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р.с., кн. I, с. 208.

⁷⁴ 15 август. — Съвременник, 1945, кн. 15—16, с. 637—640.

подкрепяната от тях опозиция, се стремяха (наистина с различни средства) да запазят обществения строй у нас. И те, както и повечето от лидерите на самонареклата се „ОФ опозиция“, бяха по принцип срещу династията в България, тъй като тя бе доказала в две войни своята последователна германофилска ориентация, но също пред угрозата от утвърждаването на социалистическо държавно устройство, предпочитаха и косвено също подкрепиха Търновската конституция с осветения от нея монархически институт. Така извършилото се след края на войната ново политическо прегрупиране на света тегли дълбока разделителна бразда и във вътрешнополитическия живот и превърна отново България в поле на тясно преплетени международни и вътрешнополитически борби. И отново фокус на тези противоречия стана колизията между Регентството и неговия естествен антипод в лицето на НК на ОФ.

Още в първите си прояви бъдещите лидери на опозицията се опитаха да активизират политически Регентството и да възвърнат ролята му на център в политическия ни живот. В писмо до Регентството, до председателя на МС и председателя на СКК, подписано от министъра Н. Петков, както и от Асен Стамболийски и Г. Йорданов, се настояваше изборите да се проведат под международен контрол, тъй като в страната не били осигурени необходимите политически свободи. Това изложение бе предварително обсъдено и одобрено от опозиционно настроените министри. Особено показателно беше, че и регентът В. Ганев се солидаризира с него.⁷⁵

На 14 август, след пряко насърчаване от страна на американския политически представител в България,⁷⁶ ръководните дейци на опозиционните групи и техните кандидати за народни представители изпратиха ново писмо до Регентството и МС, в което се отказваха от участие в изборите. Вечерта на същия ден министрите Гр. Чешмеджиев, П. Стоянов, Ас. Павлов и Ангел Держански връчиха писмо на председателя на МС, в което съобщаваха, че ако не се отложат изборите, те на свой ред след Б. Бумбаров и Н. Петков ще си подадат оставките.⁷⁷ След като МС категорично отхвърли техните искания, те подадоха оставките си.⁷⁸ С този акт вратите за външна намеса широко се разтвориха и през следващите две години вътрешнополитическият живот непрекъснато бе подлаган на деформиращ външнополитически натиск, който бе особено ефикасен поради неблагоприятното международно положение на България. Като бивш съюзник на Германия тя бе поставена под международен политически надзор от страна на Съюзната контролна комисия (СКК) с по един представител от СССР, САЩ и Великобритания. Обстановката се усложняваше допълнително от това, че СССР, от една страна, и САЩ и Великобритания — от друга, виждаха по различен начин бъдещото ни икономическо и обществено-политическо развитие и поради това подкрепяха и разчитаха на различни среди и партии.

За да се избегне външната намеса, БРП(к) чрез регента Т. Павлов се опита да убеди опозиционно настроените министри да не напускат своите постове, та с това да се избегне правителствена криза в този решителен за страната момент.⁷⁹ Но поради заетата от тях непримирима позиция, по предложение на министър-председателя оставките им бяха приети и те бяха

⁷⁵ М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 144.

⁷⁶ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 1, л. 75.

⁷⁷ М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 146; Отечествен фронт, бр. 252, 16 авг. 1945 г.

⁷⁸ 15 август. — Съвременник, 1945, кн. 15—16, с. 638—639.

⁷⁹ Т. П а в л о в. Когато бяхме регенти. . . , с. 64.

освободени с регентски укази съответно от 1 и 17 август,⁸⁰ след като регентите бяха посетени от ръководителите на партиите от ОФ и от Главния секретар на НК на ОФ.⁸¹ Посещението на Ц. Драгойчева имаше за задача, от една страна, да демонстрира единството в ОФ, а, от друга — отново да се подчертае ръководната политическа роля на този институт. Още на 17 август Регентството издаде указ за попълването на правителството.⁸²

Излизането на шестима министри от правителството и искането на обособяващата се опозиция да се отложат насрочените за 26 август избори предизвика широка намеса на външните сили, които малко изненадващо за правителството успяха чрез СКК да отложат изборите.⁸³ Поради това революционните сили в страната се опитаха да локализируют конфликта само в рамките на ОФ и направиха предложение чрез НК на ОФ да се разреши възникналата криза. Опозицията категорично отказа тя да бъде разрешена от който и да било друг орган освен овластеното от Конституцията Регентство. Затова на 6 септември 1945 г. отхвърли предложението на НК на ОФ.⁸⁴ Още в първия си брой вестникът на опозиционния БЗНС „Народно земеделско знаме“ помести на уводно място статия с показателното заглавие „Регентството или Национален ОФ комитет“ от Недялко Атанасов.⁸⁵ В нея опозицията откровено изложи идейното си кредо: „... сега неочаквано се прави опит да се посегне на правата на Регентството и на прерогативите му, осветени от Конституцията, и то от кого? — от един политически комитет — Национален ОФ комитет... Ръководният, управляващ и отговорен държавен институт по Конституцията е Регентството. От него ще се разреши политическата криза, а не от един комитет, който не почива на никакъв закон в страната.“ При това положение и като отстъпка пред силния външен натиск правителството бе принудено да признае и юридически създадената нова политическа ситуация в страната. Но за да подчертае, че не смята да прави идейни концесии на опозицията и да дискутира относно реалността на създадената от революцията държавна структура, правителството призна правото ѝ на легален организационен живот именно по предложение на НК на ОФ.⁸⁶

Показателно е едно опровержение на БТА, дадено само за чужбина на 1. IX. 1945 г. по нареждане на Регентството. В него се посочва, че пребиваващите в страната американски журналисти са били приети от регентите само веднаж от учтивост и че проф. В. Ганев и Цв. Бобошевски не са правили никакви изявления, „които да предвиждат кабинетa на г. К. Георгиев, да подаде оставка“⁸⁷. Стремeжът на американските журналисти в съзвучие с официалната политика на своята страна бе с разпространяването на подобни мними изявления отново да внушат, че именно Регентството е властно, може и трябва да разреши кризата. Очевидно тези тенденциозни внушения не остават без резонанс у нас, защото се налага на 11 септември 1945 г. в „Работническо дело“ да помести ново подробно опровержение, което завършва с категоричната фраза: „Приписваните им изявления на регентите са изцяло измислени.“⁸⁸

⁸⁰ Изгрев, бр. 252, 1 авг. 1945 г.; Работническо дело, бр. 283, 18 авг. 1945 г.

⁸¹ Работническо дело, бр. 283, 18 авг. 1945 г.

⁸² Пак там.

⁸³ Пак там, бр. 289, 25 авг. 1945 г.

⁸⁴ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 26, л. 97.

⁸⁵ Народно земеделско знаме, бр. 39, 26 септ. 1945 г.

⁸⁶ Препоръки на НК на ОФ до правителството. — Работническо дело, бр. 301, 8 септ. 1945 г.

⁸⁷ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 49, л. 47.

⁸⁸ Работническо дело, бр. 303, 11 септ. 1945 г.

Настъпилата промяна в структурата и характера на политическия ни живот даде своето дълбоко отражение и върху дейността на самия Регентски съвет. Естествена предпоставка за пораждаването на противоречия вътре в него бе прибързаността при създаването му, защото тримата регенти имаха различни разбирания по въпросите за нашата външнополитическа ориентация и диаметрално противоположни идеали за нашето вътрешнополитическо устройство и развитие. Поради неговата нехомогенност още първият по-сериозен трус, предизвикан от сблъсъка между СССР, от една страна, и Англия и САЩ на българска почва и последвалото политическо прегрупироване в нашата страна през лятото на 1945 г. трайно поляризира състава на Регентството. На единия полюс остана комунистът Т. Павлов, а на другия — идейносимпатизиращия на западното буржоазно политическо устройство (следователно и на опозицията) — В. Ганев, който беше подкрепян от по-пасивния, но с близки до неговите политически разбирания Цв. Бобошевски.

Първата открита проява на разномислие сред регентите бе възстановяването по инициативата и под председателството на проф. В. Ганев на „Българската лига за защита правата на човека и гражданина.“ Известието за това бе поместено само в опозиционните вестници,⁸⁹ като за него се получиха многозначителни благоприятни отзиви в американските средства за масова информация.⁹⁰

Организационно неподготвена за открито политическо съревнование, опозицията се обяви за отлагане на отново насрочените (този път за 18 ноември) избори за XXVI Обикновено Народно събрание. След оттеглянето на опозицията от правителството и от НК на ОФ и поради последвалото прочистване на държавния апарат от открито симпатизиращи ѝ чиновници Регентството оставаше единственият висш държавен орган, на който можеше да разчита, за да се доближи отново до лостовете на властта. По такъв начин идейните и практическите мотиви се допълваха и караха опозицията да е особено непримирима при отстояването мястото и прерогативите на Регентския съвет в обществено-политическия ни живот.

Тези възжеления бяха изразени доста откровено от Кр. Пастухов на страниците на в. „Свободен народ“ — орган на опозиционната Социалистическа партия.⁹¹ „... Регентството — пише той — е длъжно да стъпи във функциите на държавен глава... да открие министерска криза, да се консултира с представители на опозицията и да съдействува за образуването на народно правителство.“ Още на другия ден в. „Работническо дело“ отговори, че ако Регентството би се вслушало в съвета му, би се образувало не народно, а противонародно правителство, и подчерта, че времето, когато въпросите за правителствените промени се решаваха в двореца, е вече безвъзвратно минало независимо от бляновете на Кр. Пастухов.⁹²

С наближаването на изборите опозицията засили натиска си върху Регентството, на което възлагаше последните си надежди те да се отложат. И сега Кр. Пастухов даде тон. На 12 ноември той отправи писмо до Регентството, в което отново го призова да влезе „в своята конституционна роля и да спомогне за отлагане на изборите“, и едва след като регентите изслушат мненията на всички политически течения, да се вземат общи решения.⁹³

⁸⁹ Народно земеделско знаме, бр. 45, 3 окт. 1945 г.

⁹⁰ Изгрев, бр. 356, 28 ноем. 1945 г.

⁹¹ Свободен народ, бр. 217, 2 окт. 1945 г.

⁹² По-лесно беше за тях при цар Борис. — Работническо дело, бр. 322, 3 окт. 1945 г., с. 3.

⁹³ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 59, л. 119.

Същия ден той даде широка гласност на тези си разбирания, като ги доразви на страниците на в. „Свободен народ“.⁹⁴ При участието на комуниста Т. Павлов в състава на Регентството възможността за директна намеса във вътрешнополитическото развитие на практика се изключваше, защото регентските решения трябваше да са единодушно взети. Поради това от страниците на вестника Кр. Пастухов допълни мисълта си: „Ако не сполучи да се наложи, нека намери изход в една регентска криза.“ Внушенията с готовност бяха приети от В. Ганев и Цв. Бобошевски. Още на 14 ноември те приеха последователно първо Кр. Пастухов, а след това и тримата лидери на „Отечественофронтовската опозиция“ — Никола Петков, Коста Лулчев и проф. Петко Стоянов,⁹⁵ с което открито демонстрираха желанието си да вкарат дейността на Регентството в рамките, очертани от Търновската конституция.

Създалото се положение можеше да причини трудности за революционния процес и нови прецеденти за външна намеса, а това допълнително би усложнило вътрешнополитическата действителност. Откриването на регентска криза, пък и извършването на каквито и да било персонални промени в състава на Регентството щяха да бъдат крайно нежелателни в този момент. Незабавно в. „Работническо дело“ излезе с остро написаната уводна статия от секретаря на ЦК на БРП(к) В. Червенков „Предателски позив“.⁹⁶ В нея категорично се заявяваше: „Длъжни сме веднага да заявим: онова, което Кръстю Пастухов предлага, е предателство към нашия народ. На оставката на някой от регентите биха ръкопляскали само най-злостните врагове на България както външни, така и вътрешни, които се мъчат по всякакъв начин да я върнат към проклетото минало.“ За сериозността на създаденото положение говори изразеното схващане, че „На оставката на някои от регентите ще се радват само ония, които искат да предизвикат граждански междоусобици“. След като подчерта, че сега съдбините на България са в ръцете на ОФ и че между старото и ново регентство „има разлика, колкото между небето и земята“, В. Червенков отново повтори твърдата позиция на правителството на ОФ да отстои завоеванията на революцията. „Отиде си, безвъзвратно си отиде онова време, когато царската власт качваше и сваляше правителствата. Днес народът сам държи съдбините си в своите мъжествени ръце и в никой случай няма да ги изпусне.“

Бързата и твърда реакция изигра своята роля и още на 15 ноември в едно внимателно редактирано лично от В. Ганев и Цв. Бобошевски съобщение за печата⁹⁷ те побързаха да се дистанцират от многозначително поднесеното съобщение за срещата на опозиционните лидери с тях във в. „Свободен народ“⁹⁸. Съобщението от канцеларията на Регентството подчертаваше, че поради неучастие на регента Т. Павлов срещите не са имали официален характер и завършваше многозначително: „... според г. г. Регентите В. Ганев и Цв. Бобошевски водените разговори не са предадени точно“⁹⁹.

Но опозицията не се отказваше да експлоатира неприкритите симпатии на В. Ганев и Цв. Бобошевски. Два дена преди изборите на централно място във в. „Народно земеделско знаме“ бе поместена статията на Ас. Стамболийски „Г. г. Регенти, изпълнете дълга си!“¹⁰⁰. В същност тя директно и

⁹⁴ Свободен народ, бр. 252, 12 ноем. 1945.

⁹⁵ Пак там, бр. 255, 15 ноем. 1945.

⁹⁶ Работническо дело, бр. 358, 14 ноем. 1945.

⁹⁷ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 49, л. 58.

⁹⁸ Свободен народ, бр. 255, 15 ноем. 1945.

⁹⁹ Работническо дело, бр. 360, 16 ноем. 1945.

¹⁰⁰ Народно земеделско знаме, бр. 83, 16 ноем. 1945.

поименно бе адресирана само до В. Ганев и Цв. Бобошевски. Като ги подтикваше да се намесят и да отложат изборите, а с това открито да се конфронтират с правителството и да покажат, че не само са върховният орган по Конституцията, но и „че Регентството не е само, както правителството на г. Кимон Георгиев, едно прикритие на една партийна диктатура“. Същия ден тримата опозиционни лидери изпратиха писмо до министър-председателя с копие до Регентството със същото искане.¹⁰¹

Проведените на 18. XI. 1945 г. избори за XXVI ОНС доведоха до катастрофални за опозицията резултати¹⁰² и с това бе направена нова и важна крачка по пътя към утвърждаването на революционното преустройство на българското общество.

Паралелно с политическите борби между двата политически лагера се разгоря и остра идейна борба, в основата на която легна въпросът за пределите на правата и мястото на Регентството в политическия живот, а оттук за съдбата на самия монархически институт и Търновската конституция. Лозунгът за пунктуалното прилагане на Търновската конституция служеше за отправна точка на широка демагогска критика от страна на опозицията срещу голяма част от законодателната и практическата дейност на правителството и бе удобна легална опора в борбата ѝ за запазването на обществения строй. В същото време връщането към очертаните от Конституцията рамки би представявало огромна крачка назад спрямо постигнатите завоевания на народа след 9. IX. 1944 г. При стриктното ѝ прилагане бе невъзможно да се довърши процесът на утвърждаване радикалните промени в икономическия, политическия и обществения ни живот.

Веднага след легализиране дейността на опозицията в „Работническо дело“ излезе с редакционната уводна статия „Избирателните права и Конституцията“¹⁰³. В нея пределно ясно бе изложена революционната алтернатива: „Конституцията е основният закон, който охранява правата и свободите на гражданите от реакционни посегателства, но не може да служи като средство за отрязване на ония права, които вече са извоювани и влезли в живота, **възприети са от голямото мнозинство от народа и са една придобивка на фактическата конституция, установена от съотношението на обществените сили**“ (к. м. — Л. С.). А в отговор на първите опити на опозицията да подтикне Регентството да упражни конституционните си права нашият политически представител в САЩ ген. Вл. Стойчев в началото на октомври заяви, „че в България по-скоро ще се установи република, отколкото конституционна монархия, която би могла да се изроди в диктатура“¹⁰⁴. Като логичен резултат от голямата победа на ОФ в изборите на 18 ноември 1945 г. бе включването от правителството в прочетеното от В. Ганев Тронно слово при откриването на XXVI ОНС на пасажа: „Една от задачите на народното представителство ще бъде да се занимае с въпроса за свикването на Велико народно събрание за привеждане на Конституцията в съответствие с извършените чрез историческия акт на 9. IX. демократически преобразования в нашата страна.“¹⁰⁵ Така правителството издигна обратната алтернатива — не действителността да се върне и ограничи в рамките на Търновската конституция, а, обратното — постановленията на Конституцията да се съобразяват със създадените реалности в живота. За да обезсили пропагандата на опозицията, поддържана от Великобритания и САЩ, срещу „недемокра-

¹⁰¹ Народно земеделско знаме, бр. 84, 17 ноем. 1945; ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 59, л. 34.

¹⁰² Работническо дело, бр. 312, 21 септ. 1945.

¹⁰³ Пак там.

¹⁰⁴ Пак там, бр. 333, 16 окт. 1945, с. 3.

¹⁰⁵ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р.с., I заседание (15 дек. 1945), с. 1.

тичния и непредставителен характер на управлението“, правителството по курс държавното устройство да се реши според изискванията на Конституцията. То внесе въпроса пред Обикновеното Народно събрание, което единствено според Конституцията можеше чрез свое решение да свика ВНС за извършване на промени в нея.

Осъществяването на тази програма се забави, тъй като вътрешнополитическото ни развитие отново бе деформирано от наемската на външните фактори.¹⁰⁶ По силата на подписаното на 26. XII. 1945 г. в Москва споразумение между министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания правителството на СССР след консултация с българското правителство,¹⁰⁷ от името на трите страни даде приятелски съвет на нашето правителство да включи двама представители на опозицията в състава си.¹⁰⁸ Това окуражи опозицията отново да оспори създадените реалности в обществения живот. Тя поиска да се извърши коренна промяна във вътрешнополитическия курс на правителството, да се разтури XXVI ОНС и „Националният комитет, който не бива да бъде задължителен държавен орган“, като същевременно, разбира се, общественият живот трябва да се ограничи в рамките на Търновската конституция.¹⁰⁹ Отново Кр. Пастухов изрази възжеланията на опозицията: „Ние искаме да извикаме на живот регентската институция, която съгласно основния закон има функциите на държавния глава“, и подхвърли провокаторски: „Ние се надяваме, че регентите ще намерят случай да изслушат политическите представители и да съдействуват за намиране на един задоволителен изход от сегашното объркано положение.“¹¹⁰

След пристигането на специално изпратения от съветското правителство заместник-комисар на външните работи А. Я. Вишински (на 9 януари 1946 г.), за да даде меродавно тълкуване на Московското решение, регентите, от една страна, под натиска на революционните сили, а, от друга, ръководени от ясното съзнание, че не могат да бъдат повече реален политически фактор в този момент, публикуваха на 10. I. 1946 г. следното обяснение: „Регентството, изпълняващо функциите на държавен глава, има конституционен повод да се намеси в уреждането състава на правителството само тогава, когато правителството е в криза . . . Формалният акт, с който се открива правителствена криза, е поднасянето оставката на кабинета от страна на министър-председателя . . . В изпълнение на отпавения до него приятелски съвет правителството почна разговори с представителите на демократичните групи извън ОФ, без да бъде обявена министерска криза. При наличността на такива разговори липсва всякакъв повод, за да встъпи Регентството в изпълнение на своите конституционни функции.“¹¹¹

Пасивността на регентите дразнеше опозицията и на два пъти в ежедневните си политически памфлети главният редактор на в. „Народно земеделско знаме“ ги уязви. В новогодишното си поздравление им пожела да станат „истински везири, а не регистратори, които подписват за хатър, каквото им поднесат“¹¹². След декларацията на Регентството от 10 януари

¹⁰⁶ Вж. по-подробно у М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 210—297.

¹⁰⁷ Н. Г а л ч о в с к и. Дните на Димитров, каквито ги видях и записах. Т. I. С., 1975, с. 47—48.

¹⁰⁸ Работническо дело, бр. 396, 28 дек. 1945.

¹⁰⁹ Разрешението на вътрешнополитическата криза. — Свободен народ, бр. 1, 3 ян. 1946.

¹¹⁰ К р. Ч о б а н о в (псевдоним на Кр. Пастухов). Основата за разбирателството. — Свободен народ, бр. 3, 5 ян. 1946.

¹¹¹ Обяснение на Регентството по разговорите за изпълнение на решенията на Московската конференция. — Работническо дело, бр. 3, 10 ян. 1946.

¹¹² Народно земеделско знаме, бр. 1, 3 ян. 1946.

раздразнението беше минало в злоба и същият главен редактор завършва рядко жлъчния си фейлетон с определението, че регентът „прилича на усърден архивар-регистратор и нищо друго“¹¹³.

Въпреки твърдото становище, взето от Вишински,¹¹⁴ лидерите на опозицията проявиха упорство и неотстъпчивост, а това заплашваше преговорите да се провалят. За да се избегне това, Вишински при посещението си на регентите ги подтикна да приемат на 11 януари по обед на „неофициален разговор“ К. Лулчев и Н. Петков с цел, както те сами заявяват, да се постигне разбирателство между правителството и опозицията.¹¹⁵ Продължаването на преговорите, особено от страна на „надпартийното“ Регентство, породило нови неоснователни надежди¹¹⁶ и опозицията повтори неприемливите си условия.¹¹⁷ След завръщането си от Москва на специално изпратената делегация начело с министър-председателя К. Георгиев окончателно стана ясно, че според разбиранията на съветското правителство предявяването на каквито и да било условия и воденето на преговори с опозицията излиза извън рамките на споразумението.¹¹⁸ Със заминаването на 12 януари на Вишински разговорите между правителството и опозицията бяха прекъснати.¹¹⁹

Англо-американците използваха провалянето на предвидената от Московското споразумение реорганизация на българското правителство, за да отречат представителния му характер, и отказаха да го признаят дипломатически. Така България остана единствената сред бившите сателитни на Германия страни, чието правителство не бе признато от тях, а това безспорно ни поставяше в неблагоприятно положение в подготвящата се мирна конференция. Българското правителство се оказа под силния натиск на САЩ¹²⁰ и Великобритания¹²¹ и бе повод за остри разногласия между великите сили, произтичащи от различното тълкуване на текста и смисъла на Московското споразумение между тях.¹²² Всичко това наложи българското правителство да направи нов и последен опит за прилагане препоръката на тримата външни министри.

На 21. III. 1946 г., след като прочете указа на Регентството, издаден по доклад на министър-председателя за удължаване сесията на НС до 31. V. 1946 г., К. Георгиев по решение на МС подаде оставката на правителството пред Народното събрание. След това председателят на НС В. Коларов изрази доверието на народното представителство към К. Георгиев и с това фактически предреша въпроса за бъдещия министър-председател.¹²³ Същия ден К. Георгиев посети Регентството, на което поднесе писмено оставката на кабинета, която те приеха и го натовариха да управлява временно до съставянето на ново правителство.¹²⁴ В изпълнение на конституционната практика регентите в ролята си на държавен глава още на 21 март след обед приеха председателя на НС В. Коларов и министър-предсе.

¹¹³ Народно земеделско знаме, бр. 6, 11 ян. 1946.

¹¹⁴ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 27, л. 18.

¹¹⁵ Как се стигна до скъсването. — Свободен народ, бр. 3, 13 ян. 1946.

¹¹⁶ Кр. Чобанов. Нашето социалистическо разбиране. — Свободен народ, бр. 7, 12 ян. 1946.

¹¹⁷ Кр. Чобанов. Отговорността на скъсването. — Свободен народ, бр. 8, 13 ян. 1946 г.; Как се стигна до скъсването. — Пак там.

¹¹⁸ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 27, л. 17.

¹¹⁹ Работническо дело, бр. 5, 13 ян. 1946.

¹²⁰ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 1, л. 114, 104—105, 109—110.

¹²¹ Пак там, л. 107.

¹²² Пак там, л. 12, 102—103. По-подробно вж. у В. Божинов. Защита на националната независимост на България (1944—1947), С., 1962.

¹²³ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р.с., 45 заседание (21 март 1946), с. 547.

¹²⁴ Народно земеделско знаме, бр. 65, 22 март 1946.

дателя К. Георгиев в дома на Цв. Бобошевски, тъй като той бе болен¹²⁵, а на следващия ден сутринта приеха последователно четиримата подпредседатели на НС и ръководителите на петте ОФ партии. След обед на същия ден приеха отново К. Георгиев, когото натовариха да състави новото правителство.¹²⁶

Формалното обявяване на правителствена криза и даването с това на възможност на Регентството да влезе в конституционната си роля на държавен глава означаваше, че революционните сили приемат кризата да се реши от институциите и в рамките на Търновската конституция, което само по себе си автоматически изключваше НК на ОФ като държавноправен фактор. Това представляваше политическата отстъпка пред опозицията. Процедурата, която правителството приложи, обаче не бе съобразена напълно с постановленията на Търновската конституция и наложилата се конституционна практика. Например правителството подаде „оставка по същество“ пред НС, а не на Регентството, на което оставаше само да я оформи юридически, като с това се наруши чл. 152 от Конституцията, според който министрите се назначават и уволняват само от държавния глава. С удължаване сесията на НС се предопределяше въпросът за неговото бъдещо съществуване в разрез с желанието на опозицията и конституционната практика. От своя страна НС в лицето на своя председател определи рамките, в които трябваше да се движи дейността на Регентството: посочи бъдещия министър-председател и това, че и бъдещото правителство трябваше да произхожда от партиите, групирани в ОФ. Ето защо Регентството ограничи консултациите си само в рамките на ОФ и след подаването на оставката назначи К. Георгиев за министър-председател. Както виждаме, приложената процедура, от една страна, бе безспорен жест към опозицията, но, от друга — не ѝ оставяше ни най-малка възможност да оспори съществуващите реалности и на практика елиминира Регентството, на което опозицията възлагаше толкова надежди, като реален фактор при воденето на преговорите. Единствен упълномощен представител на ОФ за воденето на преговорите с опозицията бе К. Георгиев. Тази процедура предизвика различни реакции сред опозиционните партии. „Народно земеделско знаме“ не скриваше задоволството и надеждите си и се ограничи само с пожеланието: „Ние се надяваме, че правителството наистина ще даде възможност кризата да бъде разрешена съгласно духа и постановленията на Конституцията.“¹²⁷ Далеч по-остра и скептична бе реакцията от страна на опозиционната Социалдемократическа партия, чийто орган излезе на 22 март с уводна статия от главния си редактор Цвети Иванов с показателното заглавие „Истина или игра“¹²⁸. В нея остро се осъждаха извършените от правителството конституционни нарушения и се заявяваше: „Опитът да се заобиколи Регентството или да се постави то пред свършени факти е нарушение на Търновската конституция . . . Регентството е върховният фактор в страната. То трябва да влезе в своята роля и да не позволява никому да суспендира неговите права и задължения.“

В поредица срещи с министър-председателя К. Георгиев, състояли се от 24 до 28 март, представителите на „ОФ опозицията“ предявиха пак нереалистичните си искания. Въпреки усилията на К. Георгиев преговорите завършиха с неуспех.¹²⁹

¹²⁵ Свободен народ, бр. 55, 22 март 1946.

¹²⁶ Работническо дело, бр. 64, 23 март 1946.

¹²⁷ Оставката на правителството на К. Георгиев. — Народно земеделско знаме, бр. 65, 22 март 1946.

¹²⁸ Свободен народ, бр. 55, 22 март 1946.

¹²⁹ Преговорите между К. Георгиев и опозиционните лидери. — Работническо дело, бр. 69, 29 март 1946.

Въпреки че на практика Регентството бе елиминирано като фактор при воденето на преговорите, В. Ганев, ръководен от разбиранията си и дейно подтикван от вътрешни и външнополитически сили,¹³⁰ реши отново да се намеси. На 25 март прие Н. Петков, а на 26 — и Коста Лулчев.¹³¹ За това, колко надежди възлагаше опозицията на Регентството, ни показва дори само фактът, че на 27 март лидерите ѝ отложиха предварително планираната среща с К. Георгиев, за да направят едночасово посещение на В. Ганев,¹³² който единствен дейно продължи да симпатизира на опозицията и да я подпомага.

Вече ясно очерталото се ново политическо разделение на света особено след фултънската реч на Чърчил¹³³ и все по-ярко изразеното вътрешнополитическо поляризиране доведе до ново прегрупиране в Регентския съвет. Цвятко Бобошевски едва ли само поради заболяването си почна да се дистанцира от опозицията. За сметка на това Венелин Ганев все по-открито се солидаризираше с нея. Израз на това идейно сближаване бе книгата му „Демокрацията — същност и основни начала“, от която опозиционната преса с охота публикува извадки.¹³⁴

Това бе и последният акт на директни взаимоотношения между Регентството и опозицията. Опозицията постепенно загуби интереса си към него, защото се убеди, че не ще може да го превърне в достатъчно ефикасна бариера срещу революционното преустройство и в реален и действителен орган, който да я подкрепи в борбата за запазване на стария обществен строй в България.

Новото политическо прегрупиране, предизвикало дълбоко разцепление в Регентския съвет, даде траен отпечатък върху цялата му по-нататъшна дейност. Най-ярко тези нови черти се проявиха във взаимоотношенията с Министерския съвет.

Характерна проява на повишеното самочувствие на регентите е новият тон в кореспонденцията им с отделните министерства. Те вече доста остро реагираха на всеки опит да се принизи ролята им на най-върховен орган. В едно писмо от 15 септември 1945 г. до Министерството на социалната политика, с което връщат изпратен им за подпис указ, заявяват: „Съобщавам Ви, че няма практика да бъдат изпращани преписи от укази в Регентството. От друга страна, Ви моля да бъде поправен приложеният указ, за да не съдържа датата на издаването, тъй като същата се поставя при подписването от г. г. Регентите.“¹³⁵

Възползвайки се от разгорялата се остра идейна и политическа борба, В. Ганев се опитваше да прилага на практика прерогативите на Регентството, които в края на краищата се свеждаха, както впрочем и цялата дейност на опозицията, до обикновен обструкционизъм по отношение на най-радикалните мероприятия на властта.

През декември 1945 г. той отказа да подпише законопроекта за национализиране на подземните богатства, макар да бе одобрен от МС и да бе включен в Тронното слово.¹³⁶ В началото на 1946 г. не се съгласи да подпише указа за уволняването на опозиционно настроения директор на вън-

¹³⁰ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 1, л. 16 и 106.

¹³¹ Свободен народ, бр. 60, 27 март 1946.

¹³² Пак там, бр. 61, 28 март 1946.

¹³³ Э. Дзелепи. Секрет Черчиля. М., 1975, с. 240 и сл.; Новейшая история 1939—1975. М., 1977, с. 277.

¹³⁴ Народно земеделско знаме, бр. 83, 15 май 1946.

¹³⁵ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 50, л. 31.

¹³⁶ Пак там, ф. 75, оп. 2, а.е. 1, л. 76.

шната търговия Левиев,¹³⁷ а на 22 февруари 1946 г. — заповедта за внасянето в Народното събрание (на основата на чл. 108 от Конституцията) на законопроекта за признаване комитетите на ОФ за юридически личности, изготвен от министъра на правосъдието д-р М. Нейчев.¹³⁸ В случая В. Ганев се помъчи да повлияе върху вътрешнополитическото ни развитие, защото този законопроект имаше много по-дълбок политически контекст. Прокарването му имаше принципно значение, тъй като с него правителството предприемаше решителна крачка към узаконяването на създадените от революцията реалности в институционното и политическото ни устройство. От правителството и от регента Т. Павлов бе упражнен силен натиск и В. Ганев след няколко дена, макар и неохотно, го подписа. На 27 февруари министърът на правосъдието го внася в НС,¹³⁹ а на 13 март този закон окончателно бе приет.¹⁴⁰

С нарастването на вътрешнополитическата поляризация между ОФ и опозицията и прогресиращото сближаване между регента В. Ганев и опозицията се създаде реална опасност той да се вслуша в многократно повтаряните от нея внушения и да подаде оставка, като се предизвика регентска криза. Ето защо на няколко пъти правителството направи важни отстъпки, за да запази така крехкото единство на Регентството. Откриване на правителствена криза през март 1946 г. (макар и формална) позволи на Регентството да влезе в доста режисирани рамки в ролята си на държавен глава. Тази възможност обаче бе активно използвана от В. Ганев и макар неговите разговори с опозиционните лидери да останаха без практически резултат, той се стремеше активно да влияе при определяне състава на новото правителство. В. Ганев се солидаризира с К. Георгиев и с ръководството на НС „Звено“ и се противопостави на изваждането от състава му на военния министър Д. Велчев, който със своето двойствено поведение вече нямаше място в МС, особено на фона на големите промени, които настъпиха в характера на международните отношения и вътрешнополитическия ни живот. В резултат на разумния компромис от страна на революционните сили¹⁴¹ Д. Велчев бе включен в правителството, но скоро самото вътрешнополитическо развитие наложи той фактически да бъде отстранен от поста.

Чрез включването на комунист в състава на Регентството БРП (к) можеше да контролира и текущата дейност на некомунистическите министри в правителството. Наистина и в това отношение трябваше да се прояви такт и не минаваше без компромиси. Например през пролетта на 1946 г. министърът на земеделието и държавните имоти и подпредседател на МС Ал. Оббов изпрати до Регентството доклад за издаването на указ за смяна на директора на горите. Преди да подпишат, регентите поискаха от министъра да поясни мотивите си за тази персонална промяна. Той веднага им изпрати необходимите сведения и двама от регентите — В. Ганев и Цв. Бобошевски — подписват указа. Поради фракционния характер на исканата промяна Т. Павлов отказва да я приеме. Преди да замине за Париж в състава на делегацията ни пред Съвета на външните министри, който подготвяше мирните договори, Ал. Оббов посещава Регентството и заплашва (впрочем не за първи път), че ще си подаде оставката, ако указът не се подпише до неговото

¹³⁷ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 26, л. 174.

¹³⁸ Пак там, л. 186.

¹³⁹ Изгрев, бр. 430, 28 февр. 1946.

¹⁴⁰ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р.с., 40 заседание (13 март 1946), с. 407—408.

¹⁴¹ Т. П а в л о в. Когато бяхме регенти. . . , с. 63.

завръщане. След завръщането си от Париж първото си посещение той прави на Регентството и тъй като указът все още не е подписан, той наистина подава оставката си в МС. За да не се усложнява и без друго трудното вътрешно и международно положение на страната със създаването на нова министерска криза, ЦК на БРП(к) и регентът Т. Павлов проявиха необходимата гъвкавост и отстъпиха.¹⁴²

На фона на политическото развитие взаимоотношенията между Регентството и отделните министерства многократно се усложниха. От една страна, поради постоянното оспорване от страна на опозицията и англо-американците на демократичността на режима министрите трябваше в максимална степен да обличат в законна форма дейността си, а това означаваше, че по всички по-важни въпроси трябваше да изпращат доклади до Регентството за издаването на съответните укази. От друга страна, поради крайната поляризация в състава на Регентството всяко тяхно начинание можеше да се препъне в противодействието както на близкия до опозицията В. Ганев, така и от страна на комуниста Т. Павлов. На тази основа се породиха, особено сред некомунистическите министри, стремежът чрез по-близки лични контакти да избегнат нежелателните за тях усложнения. Особено характерна и показателна в това отношение е речта на д-р М. Геновски при предаването на оглавяваното от него Министерство на земеделието и държавните имоти на следващия министър — Ал. Оббов на 1. IV. 1946 г.¹⁴³ Ето защо ще се спрем на нея по-подробно.

След като поема Министерството на 1. X. 1945 г., М. Геновски се явява при регентите и ги уведомява за намеренията си като министър по три основни въпроса: 1) За аграрната реформа, 2) за ТКЗС и 3) за промените в персонала на министерството.

Въпросът за аграрната реформа предизвика широк обществен резонанс. Непрекъснато се изпращаха резолюции с искания за незабавното ѝ провеждане. „И аз получих от г. г. Регентите благосклонно отношение. Нещо повече, аз им направих предварително достойно изготвения проект, а в по-късни срещи ги поставих в течение на стореното и на развитието на въпроса за прокарване на закона.“

Законът за ТКЗС срещаше трудности поради оплаквания за някои извращения при земеустрояването, а регентите изпращаха на М. Геновски получените телеграми по този въпрос. „И аз бях длъжен да имам знание за тяхното отношение към този проблем“, когато трябва да отговарям на оплакванията. „Останах доволен от съветите и съжденията им, те ме улесниха.“

„По персоналния въпрос аз получих уверение, че мога свободно да действувам, защото имам право да си подбера доверен и подходящ ръководен персонал“, още повече, че в министерството има силни опозиционни настроения.¹⁴⁴ Интересно е да се отбележи, че министърът на земеделието и държавните имоти уволнява главния секретар на министерството, защото се изказва пред регентите срещу подготвян от него законопроект.¹⁴⁵

Разгледаните по-горе процеси се отразиха, наистина в различна степен, върху ролята на регентския институт и в другите сфери на държавното управление.

В областта на външната политика ролята на Регентството, общо взето, остана непроменена. То продължаваше да изпълнява само държавно-представителните си функции на номинален държавен глава, без да направи

¹⁴² ЦДА на НРБ, ф. 75, оп. 2, а.е. 7, л. 166—167.

¹⁴³ Земя и труд, VII, 1945—1946, с. 329—345.

¹⁴⁴ Пак там, с. 330.

¹⁴⁵ ЦДА на НРБ, ф. 75, оп. 2, а.е. 3, л. 47.

каквото и да е опит за самостоятелно действие в полето на дипломатията. Все пак споменатите по-горе поредица от ноти, изпратени до Регентството от англо-американците, както и многобройните приеми, срещи и разговори в Регентството го превърнаха в естествен център, в който се обединяваха все по-тясно преплитащите се външнополитически влияния и внушения и ожесточени вътрешнополитически борби.¹⁴⁶

Изключителните права на Регентството по отношение на армията претърпяха основна промяна. Регентският съвет наистина номинално се ползуваше от тях, но те формално не бяха отменени. С обособяването на опозицията и паралелното поляризиране на Регентството и в това отношение се забелязва стремеж към по-дейно проявление. Военният министър Д. Велчев в стремежа си да запази кадровата цялост на заварената от революцията армия и да я предпази от навлизането на новия революционен дух в нейните редици обслужваше контрареволуционните сили у нас. Още с изготвянето на IV Министерско постановление в края на ноември 1944 г. той недвусмислено демонстрира този си стремеж,¹⁴⁷ който и по-късно не криеше. През януари 1946 г. пред земеделския министър Г. Драгнев Д. Велчев заявява, „че не е склонен да се съвещава с другите ОФ партии, що се отнася до неговото ведомство, докато той е военен министър“¹⁴⁸. Самата процедура за провеждането на кадровата политика, пък и на общото ръководство на войската подпомагаше позицията на военния министър. По тези въпроси Конституцията и създадената от българските монарси практика не го задължаваше да се съобразява с мнението нито на МС, нито на който и да е друг държавен орган освен с Регентството. Достатъчно бе да изпрати доклад до бездейното в тази област и политически поляризирано Регентство и то с активната помощ на В. Ганев бързо издаваше съответния указ. Това обяснява защо така твърдо В. Ганев се застъпи за оставането на Д. Велчев на поста му в новия кабинет на ОФ през пролетта на 1946 г. Така отново се създаде ненормално положение и, както се изразява Г. Димитров, Д. Велчев се превръща в „нов цар“¹⁴⁹. Създаваше се реална възможност армията отново да се откъсне от контрола на правителството и народа, а това представляваше сериозна опасност за съдбата на революцията. Със задълбочаването на революционния процес по-нататъшното оставане на Д. Велчев на заемания от него пост и запазването на особеното положение на армията представляваше основна пречка пред революционните сили. По този повод Г. Димитров заявява на една закрыта среща: „Ахилесовата пета на нашето положение сега е армията. За нея трябва да се вземат мерки. Това положение не може повече да се търпи.“¹⁵⁰ Последвалият силен натиск принуди самия Д. Велчев да внесе за разглеждане в МС на 27. VI. 1946 г.¹⁵¹ Закона за ръководство и контрол на армията, който още на 2 юли бе приет по спешност на две четения от НС.¹⁵² С него се установяваше нова процедура за провеждането на кадровата политика и общото политическо ръководство на армията. Всички промени в положението на офицерския състав ставаха чрез регентски указ, който вече се издаваше въз основа на Решение на МС по доклад на министъра на войната. Така революционната власт отмени чл. 11 от Търновската конституция и през посредните три месеца

¹⁴⁶ Работническо дело, бр. 293, 30 авг. 1945; бр. 98, 4 май 1946 и др.; ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 1 (цялата) и мн. др.

¹⁴⁷ Вж. по-подробно у И. Димитров. Провалът. . .

¹⁴⁸ ЦДА на НРБ, ф. 75, оп. 2, а.е. 13, л. 80.

¹⁴⁹ Н. Ганчовски. Дните на Димитров. . . Т. I, с. 215.

¹⁵⁰ Пак там, с. 211.

¹⁵¹ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а.е. 339. Постановление № 8 от 27 юни 1946, л. 55—56.

¹⁵² Стеногр. дневник на XXVI ОНС, I р.с., с. 854—855.

от съществуването на монархическия институт не само фактически, но и юридически му бе отнета тази изключителна, в основата си антидемократична привилегия.

Ролята на Регентството по отношение на съдебната власт не претърпя съществено изменение. Вследствие на повишеното самочувствие на регентите от промененото им място в обществения живот обаче те изиграха много по-важна роля и проявяваха засилена инициативност при провеждането на започнатия от правителството процес на постепенно освобождаване на голяма част от задържаните и на амнистиране на част от осъдените по Закона за Народния съд. Особено показателно в това отношение е писмото от 29. X. 1945 г., подписано и от тримата регенти, до министър-председателя К. Георгиев с копие до министъра на правосъдието. В него те изложиха официално мнението си по подготвителния проект за помилване на някои от осъдените от Народния съд.¹⁵³ Регентите предлагаха два критерия — един обективен: всички с присъди до 5 години да бъдат помилвани напълно, а останалите да получат съответно намаление, и субективен — „Най-сетне Регентството е на мнение, че някои категории осъдени, като например бившите професори в Университета, болните, възрастните или такива, за които се прецени от надлежните власти, че биха били полезни със своите способности и труд, ако получат свободата си, следва независимо от горните принципи да бъдат третирани по-благоприятно при определяне намаление на наказанието им.“ По всичко изглежда, че мнението на регентите е било взето под внимание при изготвянето на закона и списъците на помилваните по него 500 души напълно и приблизително още толкова частично.¹⁵⁴ И през този период Регентството продължи да създава картотеки и списъци на задържани до милицията.¹⁵⁵ Особена настойчивост и инициативност Регентството проявяваше при подготвяните освобождавания по различни случаи, като предварително изпращаше свои списъци. Характерно в това отношение е писмото от 29 декември 1945 г. до директора на Народната милиция, в което регентите изпратиха списък на задържани лица, за „да се има пред вид при предстоящите освобождавания“¹⁵⁶. Както във всяка революция, тогава, когато по думите на Ленин се решаваше въпросът „кой кого“, така и у нас (наистина в много по-мека форма) се налагаше да се приложи революционна принуда върху свалената буржоазия и особено върху открито фашизираните ѝ прослойки. Тази страна от революционната действителност обаче тенденциозно се раздуваше от опозиционната преса, а нейните съобщения, на свой ред, се изтъкваха като аргумент от правителствата на САЩ и Великобритания, в подкрепа на позицията им за недемократичния характер на властта в България. Отчитайки конкретната вътрешна и международна обстановка, българското правителство пое курс към ретуширане проявите на революционния терор и към по-нататъшно демократизиране и успокояване на вътрешнополитическия живот. Достатъчно е да припомним, че в началото на 1946 г. бе помилвана значителна група от осъдени с по-леки присъди от Народния съд и че в трудово-възпитателните обществени останаха едва 1/9 от задържаните.¹⁵⁷ Ето защо мнението на Регентството, чийто действия обективно бяха насочени в същата посока, се вземаха под внимание от МС, а редица от повдигнатите от него конкретни

¹⁵³ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 17, л. 78—79.

¹⁵⁴ Работническо дело, бр. 383, 13 дек. 1945.

¹⁵⁵ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 47 (цялата); а.е. 23, л. 30—40; 85 и др.

¹⁵⁶ Пак там, ф. 84, оп. 1, а.е. 71, л. 249.

¹⁵⁷ Изгрев, бр. 392, 13 ян. 1946.

случаи бяха благоприятно разрешавани от ДНМ, както можем да съдим от запазената кореспонденция.¹⁵⁸

Наистина с обособяването на опозицията В. Ганев и Цв. Бобошевски доста активно се опитваха да се застъпват за задържаните нейни членове,¹⁵⁹ но като цяло тази страна от дейността на Регентството не доминираше и очевидно поради своята безрезултатност през лятото на 1946 г. съвсем заглхна.

Паралелно с развитието на революционния процес, който през лятото на 1946 г. доби особено динамичен характер, дори формалното съществуване на монархическия институт се превърна поради специфичната форма на идеята и класова борба у нас в обективна пречка за по-нататъшното ни прогресивно политическо развитие. Настъпилите големи промени в характера на международните отношения след края на Втората световна война постепенно доведоха до ясното обособяване в началото на 1946 г. на два противоположни политически блока. Единият, начело на който застанаха САЩ, активно подпомагани от Великобритания, се стремеше да наложи и утвърди буржоазното господство във всички новоосвободени страни в света. В другия политически лагер се групираха новоосвободените източноевропейски страни с народнодемократични режими, които търсеха нови пътища за разрешаването на острите проблеми, стоящи пред тях, който естествено се оглави от СССР. Под влияние на тези промени в края на януари 1946 г. в няколко свои речи Г. Димитров открито даде да се разбере, че БРП(к) не се е отказала от крайната си цел — социализма, макар все още да не се определяха конкретни темпове за постигането ѝ в тясно сътрудничество с партньорите си от ОФ.¹⁶⁰ Под натиска на партията НС ускори своята работа, като за кратко време бяха приети редица важни революционни закони — за конфискуване на придобитите чрез спекула имоти, за трудовата поземлена собственост, с който се извърши аграрната реформа, за военновременните печалби, за създаване на държавен застрахователен институт и др.¹⁶¹

В тази обстановка на общо политическо настъпление все по-ясно съществуването на Регентството се превръщаше в политически анахронизъм. При това България очевидно се забави с разрешаването на този въпрос, както това вече бяха направили Югославия на 29 ноември 1945 г.¹⁶², Албания на 11 януари 1946 г.¹⁶³ и Унгария на 1 февруари 1946 г.¹⁶⁴

По предложение на Г. Димитров на заседанието на Политбюро на ЦК на БРП(к), състояло се на 16 юли, се взе решение да се проведе референдум за формата на управление, а скоро след това да се свика ВНС, което да изработи нова републиканска конституция. Г. Димитров информира министър-председателя К. Георгиев за това решение на БРП(к), който веднага го подкрепи.¹⁶⁵ На специално свиканото на 19 юли разширено заседание на НК на ОФ¹⁶⁶ Г. Димитров изложи и мотивира изработения от Политбюро на ЦК на БРП(к) подробен план. „С този плебисцит. . . на 8 септември, ще се ликвидира практически. . . с конституционно-монархическата форма на управление в България. . . , а заедно с това с Регентството и върховната

¹⁵⁸ ЦДА на НРБ, ф. 1, оп. 1, а.е. 24, л. 16—42; а.е. 23, л. 17 и др.

¹⁵⁹ Пак там, ф. 1, оп. 1, а.е. 17, л. 96; а.е. 49, л. 52—54; ф. 84, оп. 1, а.е. 71, писма № 987, 990 и 998 на л. 193об; писма № 1011, 1012 и 1013 на л. 204 и мн. др.

¹⁶⁰ Г. Д и м и т р о в. Съчинения. Т. 12, С., 1954, с. 23—24 и 62—65.

¹⁶¹ История на България. Т. III, с. 512—515.

¹⁶² Новейшая история. 1939—1975. М., 1977, с. 226.

¹⁶³ Пак там, с. 257.

¹⁶⁴ Пак там, с. 202.

¹⁶⁵ М. И с у с о в. Политическите партии. . . , с. 289.

¹⁶⁶ ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 28, л. 50—63.

власт по това решение на народа. . . ще премине върху Председателството на Народното събрание. Ще се разчисти, така да се каже, пътят за по-нататъшното наше политическо развитие.¹⁶⁷ Г. Димитров предложи въпросът за формата на управление и логично свързаното с това свикване на ВНС, което трябваше да изработи нова, републиканска по дух конституция, да се разделят. На базата на това предложение и по единодушната воля на всички партии от ОФ с постановление № 1 на МС от 22 юли 1946 г. окончателно се реши референдумът за определяне формата на управлението на страната да се състои на 8 септември, а изборите за ВНС на 27 октомври 1946 г.¹⁶⁸ На 25 юли законопроектът бе внесен и гласуван на първо четене в XXVI ОНС¹⁶⁹, а на следващия ден единодушно бе гласуван и на второ четене.¹⁷⁰ Предвиденото разделяне преследваше по-далечна цел: като се използва изключителната популярност сред народа на идеята за въвеждането на републиканска форма на управление да се принуди опозицията идейно да банкрутира, като снесе основния си политически девиз — безпрекословното прилагане на Търновската конституция и приеме на практика революционната алтернатива на нашето политическо развитие — това, че Конституцията на България ще кодифицира установените от революцията реалности. Ето защо правителството се отказа да свика направо ВНС, както заявяваше в Тронното слово, а реши да се състои преди изборите референдум по въпроса за формата на държавното управление, макар такава форма на директна изява на народната воля да не бе предвидена в Търновската конституция.

Повече от показателно е, че вече тясно свързаният с опозицията В. Ганев се опита за последен път да промени хода на събитията и отказа да подпише вече приетия на 26 юли от НС закон за допитване до народа и за провеждането на избори за ВНС. По изричното нареждане на ЦК на БРП(к) след доста драматични перипетии Т. Павлов и този път успя да го „убеди“.¹⁷¹ Интересно е, че В. Ганев, както и цялата опозиция не можаха да издигнат достатъчно мотивирани аргументи срещу този закон, който принципно промени характера на идейната борба между двата лагера в политическия ни живот. Той можа само да повтори вече многократно писаното в опозиционната преса — че сега пред България стоят по-важни въпроси от въпроса за формата на управление,¹⁷² което бе елементарно обяснение на много подълбоките им мотиви да се противопоставят на този важен закон. Трябва да се отбележи и нещо друго — опозицията не еволюира в идейните си разбирания. Независимо от големите промени, които настъпиха в света и у нас, тя продължи да поддържа становището на ОФ към Регентството от 1944 г., макар и то да бе плод на определена, конкретна политическа ситуация. Въпреки откритото му нежелание В. Ганев подписа указа на 31 юли 1946 г.¹⁷³ Скоро след това и опозиционните партии се обявиха в подкрепа на републиканската форма на управление¹⁷⁴ под натиска на ясно изразената народна воля.

Правителството бе сигурно в успеха си и за него въпросът за премахването на монархическия институт бе естествено предreshен. И ако Регент-

¹⁶⁷ ЦДА на НРБ, ф. 28. оп. 1, а. е. 28, л. 51.

¹⁶⁸ Пак там, ф. 136, оп. 1, а. е. 351, л. 15.

¹⁶⁹ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, I р. с., кн. 3, с. 931.

¹⁷⁰ Пак там, с. 941—944.

¹⁷¹ Т. Павлов. Смях. . . , с. 76—78.

¹⁷² Т. Генев. Дневник с обратна дата. . . , с. 220.

¹⁷³ Държавен вестник, бр. 174, 2 авг. 1946.

¹⁷⁴ Народно земеделско знаме, бр. 114, 22 авг. 1946; бр. 119, 28 авг. 1946.

ството продължи да съществува относително дълго въпреки неговата като че ли предварителна обреченост, това се дължеше преди всичко, както видяхме, на постоянното и силно влияние преди всичко от страна на международните фактори, които забавиха и усложниха естественото вътрешнополитическо развитие. Веднага след гласуването от XXVI ОНС на закона за провеждане на допитване до народа и за изборите за ВНС и преди подписването на този закон от регента В. Ганев МС с първото постановление от заседанието си на 30 юли 1946 г. одобри заповедта на министър-председателя, издадена още на 25 май с. г., за предаване на цялото имущество на Двореца в София на МС.¹⁷⁵

Резултатите от проведения на 8 септември 1946 г. референдум относно формата на управление на България напълно оправдаха тази увереност на МС. При голяма политическа активност от страна на народа в референдума взеха участие 91,67% от всички гласоподаватели, като огромната част от тях — 92,79%, се изказаха в полза на републиканската форма, а едва 4,24% подкрепиха монархията.¹⁷⁶ На 15 септември, на специално заседание на XXVI ОНС, България официално бе провъзгласена за Народна република.¹⁷⁷

При един по-общ преглед на дейността на Регентството трябва да се подчертае, че то изпълни предначертаната му роля и облече в законна форма абсолютно всички закони и решения на МС и не се превърна в бариера за революционното преустройство на България. Това, че Регентството не можа реално и активно да се намеси в политическия ни живот въпреки намеренията на двама от членовете му и системния комбиниран натиск от страна на външни и вътрешни политически сили, като в същото време запази своята цялост, бе определен успех за радикалните политически сили у нас, защото нито веднаж сериозно не успя да се противопостави и ограничи революционната власт в страната. Именно в това отношение пролича най-ярко далновидността на БРП(к), която включи свой член в състава на Регентството. Трябва да се подчертаят и личните качества на Т. Павлов, който с чест и много такт изпълни тази отговорна мисия и с това съкрати и облекчи пътя на революционното преустройство на България по пътя на социализма.

За последен път в нашата политическа история за Регентството стана дума при приемането на закона за уреждане положението на бившите регенти на България. В мотивите към него вносителят му — министър-председателят — изтъкна, че законът „цели да даде материален израз на вниманието, което българският народ има към заслугите на бившите регенти на България, застанали на този отговорен пост след 9 септември 1944 г. В един изключителен момент те се нагърбиха с тежка и отговорна служба и я изпълниха съобразно с интересите на народа и държавата.“ В единствения член на този гласуван по спешност в едно и също заседание на първо и второ четене и приет без дебати закон се определяше за бившите регенти доста висока пожизнена народна пенсия в размер на 30 000 лв., безплатно пътуване с всички видове транспорт в България, безплатно лечение и неограничена жилищна площ.¹⁷⁸ С този официален акт на внимание и уважение към тях завършва и историята на Отечественофронтовското Регентство.

¹⁷⁵ ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а.с. 357, л. 21.

¹⁷⁶ Изгрев, бр. 592, 11 септ. 1946.

¹⁷⁷ Стеногр. дневници на XXVI ОНС, Гр.с., кн. 3, заседание 96 (15 септ. 1946), с. 1068.

¹⁷⁸ Пак там, заседание 105 (26 септ. 1946), с. 1154—1155; Държавен вестник, бр. 228, 5 окт. 1946.

Самото създаване, пък и двегодишното съществуване на Отечествено-фронтовското Регентство представляваше по същество тактическа отстъпка на радикалните политически сили у нас, наложена от сложната вътрешна и международна конюнктура. Ето защо параметрите на реално упражняваната от него власт не се покриваха с правата и ролята му, очертани в Търновската конституция, което впрочем бе една от най-характерните черти в дейността и на предишните две регентства. Обаче дори самият факт на съществуването на Отечественофронтовското регентство го превръщаше в обективен изразител на една от двете открито поставени алтернативи пред нашето общество. Макар и да не бе създадено напълно според постановленията на Търновската конституция, неговото съществуване почиваше на нейна основа и бе най-ярка проява на нейния монархически буржоазнодемократичен дух. Така Регентството се превърна в естествен антипод в системата на държавното и политическото ни устройство на създадените в процеса на въоръжената борба революционни институции, като НК на ОФ и на местните комитети на ОФ, чието съществуване и дейност надхвърляха рамките и духа на Търновската конституция. По такъв начин Регентството се оказа в центъра на основния вътрешнополитически въпрос — за перспективите и крайните цели на установената на 9 септември 1944 г. власт, — т. е. за капиталистически или социалистически, за монархически или народнодемократически път на развитие на България.

В разгорялата се ожесточена политическа борба между двата обществени лагера по този жизнено важен за бъдещето ни въпрос регентът В. Ганев се опита активно да върне колелото на историята назад, като реши на няколко пъти да приложи широките прерогативи на Регентството. Неутрализирането на неговата дейност от комуниста Т. Павлов бе безспорен успех, а самото премахване на регентската институция от политическата ни сцена бе една от най-важните крачки по пътя на окончателното утвърждаване на народната демокрация в България. Наистина Регентството, както впрочем и опозицията, не успя да промени хода на прогресивното ни политическо развитие, но въпреки това то изигра далеч по-централна роля в този процес, отколкото това се представя в априорно наложилото се в литературата мнение. Така, без да се вземе под внимание неговата роля и мястото му в държавната и обществената структура, на много от събитията и процесите през този период не бихме могли да дадем достатъчно дълбока и вярна оценка.

THE FATHERLAND-FRONT REGENCY (9.9. 1944 to 8. 9. 1946)

Lăčezar Stojanov

(S u m m a r y)

The present paper treats the place, the role and the prerogatives of the Regency council, operating during the early period of the socialist revolution in Bulgaria. The specific character of the revolutionary situation, in which the Regency council existed, determined the specific character of its activity too. In order to outline these peculiarities of the Council better, the I chapter of this paper treats the prerogatives in the way they are determined by the

Constitution of Tirnovo. The same chapter also treats the characteristic peculiarities in the creation and activity of the previous two Regency councils of 1886 and 1943-1944. On this basis the following conclusion is drawn: that in the process of their creation and activity the statutes of the Constitution have been regularly being broken in order to answer the concrete necessities, resulting from the atmosphere in the country and mostly from the international situation. This characteristic feature is most clearly demonstrated during the creation of the III Regency council on the 9 of september 1944. The next chapter of this paper treats this problem. It also treats the ideological and practical motives — of the Workers' party (communists) first of all — which influenced the creation of a Regency council once again. The actual prerogatives are considered, as well as the character and the interrelations between this institution and the other authorities. This practically proves the subordination of the Regency council and the fact that by its forced passiveness it helped the revolutionary process in the country.

The last chapter treats the changes in the international situation from the summer of 1945 to the autumn of 1946 and in the inner political life and the reflection of these changes in the character of the Regency council activity. It also treats the attempts of the opposition to restore the rights of the Regency council according to the Constitution in order to oppose it to the revolutionary authority in its struggle for the preservation of the social order. The actual authority of the Regency council in the system of the country government is outlined too. This policy underwent its natural failure in spite of the active support of the USA and Great Britain. With tremendous majority the people rejected the monarchist form of governing by the referendum on the 8 of september 1946. This was one of the decisive steps along the way towards the socialist reorganization of the Bulgarian society.